

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav českých dějin

Bakalářská práce

Ing. Alexander Turkovič

Jan Boris Špaček 1888 - 1967

Štěpánovský rodák v Rusku, Bulharsku a na Blízkém východě.

Jan Boris Spacek 1888 - 1967

Native of Stepanov in Russia, Bulgaria and the Near East

Poděkování

Považuji za milou povinnost poděkovat těm, kteří mi v mé práci pomáhali a podporovali mne. Především PhDr. Magdaleně Pokorné, CSc., za vedení a konzultace, prof. PhDr. Dušanu Uhlířovi, CSc., za cenné rady a mé ženě Evě za skvělé zázemí a nekonečnou trpělivost.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracoval samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Moravanech dne 15.12.2009

.....
podpis

Anotace

Tato práce se zabývá životem, prací a politickou činností štěpánovského rodáka Jana Špačka, permanentního revolucionáře, rebela a bojovníka za vysněné ideály. Je to sonda do života muže, který se nezapsal do dějin jako velká postava politiky nebo válečnictví, ale který svou činností v malé míře velké události ovlivňoval a zároveň jimi byl zpětně přetvářen.

Autor se pokouší o odhalení důvodů jeho kladného poměru k revoluci a vlažného vztahu k vlastní rodině. Pomocí řady archivních dokumentů a jiných zdrojů jsou zde zkoumány příčiny jeho třiatřicetiletého pobytu v Rusku, Bulharsku a na Středním východě a jeho skutečná či domnělá zpravodajská činnost pro Sovětské Rusko.

Díky zajištění většího množství archivních pramenů (osobních i úředních) je v této práci nastíněno několik obrazů, které si o něm okolí vytvořilo. Liší se podle vztahu k jeho osobě, nebo účelu, který byl sledován.

Klíčová slova

Jan Špaček, Jan Boris Špaček, Štěpánov, České země, světová válka, Říjnová revoluce, revolucionář, špionáž, zpravodajská činnost, Rusko, Sovětský svaz, Bulharsko, Turecko, Írán, Persie, UNRRA, El Arish, repatriace.

Annotation

This bachelor work concentrates on the life, work, and political activities of Stepanov native Jan Spacek, who was a permanent revolutionary, rebel and crusader for dreams and ideals. This is a probe into the life of a man, who did not enter history as a grand personality of policy or warfare, but who in some ways influenced the great events of his time and was simultaneously transformed by them.

The author tries to reveal his reasons for a positive attitude to revolution and half-hearted approach to his family. With the aid of many archived documents, the reasons for his thirty three years in Russia, Bulgaria and the Near East, and his real or ostensible intelligence activity for the Soviet Union, are investigated.

Thanks to the collation of many archive sources (both personal and official) there are many different recollections by the people around him. These views differ by their relationship to him or ulterior motives.

Keywords

Jan Spacek, Jan Boris Spacek, Stepanov, Czech country, World War, October Revolution, revolutionary, spy, Intelligence service, Russia, Soviet Union, Bulgaria, Turkey, Iran, Persia, UNRA, El Arish, repatriace.

Obsah

Úvod	6
1. Narození, vzdělání a první problémy -----	9
1.1 rodný Štěpánov	9
1.2 vojenská služba, zaměstnání a první manželství J. Špačka	10
2. Za hranice mocnářství -----	11
2.1 sokolský slet	11
2.2 ovlivněn Ruskem	12
3. Rusko -----	13
3.1 říjnová revoluce a politická práce	13
3.2 budování hospodářství	13
3.3 cesta do Mongolska a Afghánistánu	14
3.4 pravda nebo fikce?	16
4. vypovězení ze SSSR -----	17
4.1 zatčení a odsouzení	17
4.2 čtyři dny nebo čtyři měsíce	17
4.3 pátrání po J. Špačkovi a podezření z vyzvědačství	19
4.4 zpravodajská činnost Jana Špačka	22
5. V Bulharsku v letech 1927-1929 -----	24
5.1 proč právě do Bulharska?	24
5.2 Cesta po Dunaji	24
5.3 zaměstnání v Bulharsku	25
5.4 zpravodajské úkoly	26
6. Turecko 1929-1934 -----	28
6.1 důvody přesunu	28
6.2 na stavebách mostů a tunelů	29
6.3 teta Katy	29
7. Írán 1934-1945 -----	31
7.1 blíží se světová válka	31
7.2 Čechoslováci v Íránu	31
7.3 politika a zpravodajství	33
7.4 pokusy o další přesun a zaměstnání	34
7.5 přihláška do armády a zaměstnání	35
8. Súdán, Indie, Perský záliv a konzervy oslího sádla -----	37
9. Egypt a Palestina -----	39
10. Zpět v ČSR -----	42
10.1 lodí do Francie	42
10.2 politické aktivity v ČSR	43
10.3 poslední věci	43
Závěr -----	45
Seznam literatury	46
Seznam pramenů	47
Seznam příloh	48
Přílohy -----	49

Úvod

Na počátku této práce byly dva dopisy z ciziny, strojem psané vzpomínky a pár fotografií, které zůstaly v majetku praneteře Jana Špačka. Několik vzpomínek zachovaných v rámci příbuzenstva a historek, které se vyprávěly s různými obměnami. Mezi tato fakta, mýty, pravdy a polopravdy, patřila informace o uložení dokumentů a fotografií po Janu Borisi Špačkovi do některého z brněnských muzeí.

Také historik potřebuje ke své práci trochu toho štěstí a v tomto případě na něj skutečně sedlo. Po prvním úspěchu, kdy se podařilo vypátrat v Moravském zemském muzeu dva kartony materiálů a 150 fotografií, se zdálo, že bude osvětlena řada starých informací o životě Jana Špačka. Jeho pověst v širší rodině nebyla nejlepší. Život selského synka, který nepřevzal štafetu svých předků a strávil 33 let v zahraničí, nemohl být dobrým příkladem pro příbuzné ze střední vrstvy živnostníků, lékařů a úředníků.

Dokumenty z muzea ale již na počátku ukázaly, že akceptovat původní informace a jenom je doplnit přesnými fakty nebude možné. Jan Špaček zjevně nebyl jenom rebelem a revolucionářem. Z jeho zápisků a textů jeho žádostí o zvýšení důchodu vyplynulo, že se zřejmě zabýval zpravodajskou prací pro SSSR po dlouhá léta strávená v zahraničí. Svědek orální historie, jeho praneteř Vlasta T., přišla s informací, že byl v Rusku vězněn a odsouzen k trestu smrti. Tato informace ale v materiálech objevených v muzeu nebyla, proto se dalo předpokládat, v případě pravdivosti tvrzení, že jeho příběh bude složitější a že se mohou další materiály nacházet i v dalších archivech.

Z výše popsaného důvodu se autor této práce obrátil celkem na osmnáct archivů a institucí, které by mohly příslušné materiály vlastnit. Jedenáct institucí odpovědělo kladně v různém rozsahu byly poté dokumenty získány. Otevřela se tak jedinečná možnost přistoupit ke zpracování tématu z několika pohledů.

Jedním ze základních přístupů je pohled mikrohistorický. Ústřední hrdina tohoto příběhu je zkoumán na základě dostupných materiálů z archivů, informací od svědků orální historie, novinových článků, knihy o něm sepsané, úředních a policejních protokolů, jeho vlastních pamětí a poznámek a také grafologického rozboru jeho písma. Byly zjišťovány některé podrobnosti ze života Jana Špačka, které pomohly při posuzování jeho charakteru.

V této práci je použit přístup, praktikovaný v sociální historii, který lze shrnout pod název Člověk v Čechách a na Moravě. Jan Špaček je analyzován z více úhlů, např. jako pracovník, revolucionář, politik, manžel a otec. Podařilo se zajistit materiály, které zachycují řadu událostí, které tvořili život jednotlivce v různém prostředí a v různých dobách.

Metodou komparace jsou posuzována stejná fakta, která uvádí on sám a zároveň jiný zdroj, např. autor knihy či novinové články. Informace podávané Janem Špačkem v jeho pamětech a vzpomínkách jsou metodou kritiky porovnávány s ověřitelnými fakty. To umožňuje uvěřit či pochybovat o jeho tvrzeních, ale stejně tak o informacích, které podávají o něm jiní.

Zajímavým prvkem je několik obrazů, které o něm vytváří jeho okolí. Špačkova sestra z titulu blízkého příbuzenství, autor knihy Cesta, který mění fakta pro vytvoření komunistické propagandy, novináři, kteří vytváří povolenou podobu článků vhodných pro danou dobu, či Jan Špaček sám. Na závěr bádání se můžeme pokusit posoudit, jak byla vytvářena a pěstována legenda, jaká je asi skutečnost, zda byl Jan Špaček ve zpravodajských službách Sovětského Ruska nebo nikoliv.

Listování životem Jana Špačka, který se odvíjí ve své mikrohistorické podobě na pozadí velkých událostí dvacátého století, by umožnilo otevření některých „velkých témat“

historie, neboť na ně stále při tomto bádání narážíme. Jedním z nich je téma vděku či nevďeku bolševického Ruska lidem, kteří pro jejich věc hodně obětovali nebo práce Červeného kříže za druhé světové války. Tato odbočení by ale neodpovídala rozsahu předkládané práce.

Poté, kdy byly nalezeny hlavní dokumenty v Moravském zemském muzeu a doplněny některé orální informace, se podařilo získat z Národního archivu v Praze doklady o policejním pátrání, které jasně ukázaly, že Jan Špaček byl vyhoštěn ze SSSR. Protože některé z listin ukazovaly na korespondenci s ministerstvem zahraničí, bylo zahájeno bádání v archivu MZV. Přibližně 35 kartonů a 30 hodin práce přineslo několik důležitých dokumentů. Údaje, které byly získány bádáním v archivech, celý příběh střídavě zamotávaly a zase vyjasňovaly.

Když se v archivu MZV objevily informace odsouzení Jana Špačka k trestu smrti a vyhoštění ze SSSR a také o podezření ze špionážní činnosti, které částečně korespondovaly s údaji z Moravského zemského muzea, obrátil autor této práce pozornost k archivům bezpečnostních složek a k vojenskému historickému archivu. Tato práce přinesla jenom několik informací, ale pro dokreslení situaci důležitých.

Pro posouzení života a činnosti osoby, která nás zajímá, je nutné zjistit celou řadu zdánlivě nepotřebných skutečností, už jenom pro ověření již známých faktů. Proto bylo pátráno i v archivech, které skutečně obsahovaly údaje o školní docházce a dalším studiu či o bydlišti osob, které se s Janem Špačkem stýkaly. Důležitým prvkem bádání se stala orální historie, protože prasynovec a praneteř Jana Špačka dosud žijí a podali svědectví o faktech, ale i o mýtech v rodině tradovaných.

Ne všechny materiály o životě a působení Jana Špačka se dochovaly. Především podklady pro druhý díl knihy Josefa Pavlíka Cesta se zřejmě po smrti Jana Borise někam „zatoulaly“. Příběh dobrodruha, revolucionáře, nezodpovědného otce a manžela, Jana Borise Špačka, je zachycen různě, od vzpomínek orální historie až po přesné policejní protokoly. Některým částem není přisuzována autorem této práce taková váha, neboť podklady neumožňují ani kritiku ani komparaci. Přesto se o některých pro doplnění zmíníme. Ostatně i některé obtížně uvěřitelné věci okolo „strýce Jeníka“ jsou doloženy, takže kdo ví, jak to vlastně bylo?

Svět byl a je přetvářen jak evolučním, tak revolučním způsobem. V dobách revolučních (nejen v Rusku a ve Francii, ale i jinde) se v době revoluce radikálně změnily zákony, jejich aplikace a přístup k nim, chování institucí i lidí. Na počátku každé velké změny není známo, jak vlastně dopadne. Zúčastní se jí více názorových proudů a jen jeden hlavní převládne na konci tohoto dění (dá-li se o konci vůbec hovořit). Teprve historie s jistým odstupem může zhodnotit složité společenské pohyby a změny a (s určitou chybou) zhodnotit vliv jednotlivých skupin a jedinců. V dobách velkých revolučních událostí se do děje zapojují jednotlivci, kteří mají větší vliv na dějiny a o kterých dějepisci píší (jsou to „velká jména“ těch, kteří se prosadili a jejich vliv je historií takto hodnocen, jako byl např. Lenin, Stalin, Hitler aj.).

Jsou to také ti, o kterých se píše, ale jejich činy je možno řadit do kategorie nezodpovědných idealistů.

Sotva dvacetiletý atentátník Josef Šoupal,¹ který zastřelil ministra financí Aloise Rašína, komunista, socialista a anarchista chtěl svým činem napravit nespravedlivý svět. Po dobu dvacetiletého věznění se jeho postoj nezměnil a i po propuštění byl stále anarchistou.

Atentátník Alois Šťastný,² mladý a naivní student, s nevyjasněnými názory na anarchismus a socialismus, který se pokusil spáchat atentát na ministerského předsedu Karla Kramáře. Byl odsouzen na osm let žaláře, ale propuštěn dříve.

Alois Muna,³ rudogvardějec, který by rád prosadil názory získané za pobytu v Rusku a zkušenosti získané účastí v revoluci. Sociální demokrat a komunista, kterého radikální názory

¹ Uhlíř, Dušan: Anály ze Spálené ulice, Praha 1979, str.34

² Uhlíř, Dušan: Anály ze Spálené ulice, Praha 1979, str.11

³ PEROUTKA, Ferdinand: Budování státu, část první a druhá, Praha 1934, passim.

přivedly od socialistů ke komunistům a také k následnému vyloučení z KSČ. Navrátilce do sociální demokracie a kontroverzní osobnost, kterou chtěli legionáři zlikvidovat, když se nenašel vhodný zákon pro omezení jeho aktivit.

Jaroslav Hašek, pro český národ především spisovatel a bohém, ale v sovětském Rusku považovaný za dobrého bolševického organizátora politického a vojenského typu.⁴ Po přeběhnutí k Rudým se projeví jeho doposud nepoznané stránky. Dle některých zdrojů dal nařídit popravy a byl považován za brutálního.⁵ Pracoval v politickém oddělení Tuchačevského. Do ČSR se vrátil také proto, aby šířil revoluční myšlenku.

Vůdce Slovenské republiky rad, Antonín Janoušek,⁶ který využil situace po první světové válce a po zatlačení Čechoslováků z větší části Slovenska, vyhlásil dne 18. června 1918 Republiku rad. Sám v té době pobýval v Budapešti a zabýval se zasíláním kurýrů do Československa, hlavně k Munovi. Proletariát na Slovensku se k republice rolníků a dělníků nepřidal, jak předpokládal Janoušek i jeho revoluční druh, vůdce Maďarské republiky rad, Béla Kun. Republika vydržela jen několik dnů.

Do velkých událostí a revoluční činnosti se také zapojuje množství jedinců menšího formátu, kteří svou činností k výsledkům více či méně významně přispívají a o kterých se většinou mnoho neví. Kdo byli a jsou tyto revolucionáři, jaké měli názory, co je do děje přivedlo, čeho chtěli dosáhnout a jak se jim to dařilo, jaké byly jejich osudy politické a osobní, jak se srovnávali s dalším vývojem společnosti? To jsou skutečnosti, které se u řadových aktivistů takovýchto událostí daří jen obtížně zjistit.

Tématem této bakalářské práce je život, činnost a politické či ideologické názory štěpánovského rodáka Jana Borise Špačka. Práce si klade za cíl provést sondu do života zemědělce, dělníka a revolucionáře, který strávil polovinu svého života v Rusku, Bulharsku, Turecku a na Blízkém východě. Sondu do jeho chování, způsobu myšlení, názorů na svět, vztahů k rodině a okolí, plánů a výsledků jeho snažení. To celé na pozadí velkých událostí, jako byla revoluce v Rusku a obě světové války.

⁴ KŘÍŽEK, Jaroslav: Jaroslav Hašek v Revolučním Rusku, Praha 1957, passim

⁵ VRANGEL, Vladimír: Kijevskij telegraf, internetová verze, Jaroslav Gašek, Perom i štykom (perem a bajonetem), passim

⁶ PEROUTKA, Ferdinand: Budování státu, část první a druhá, Praha 1934, passim.

1. Narození, vzdělání a první problémy

1.1 rodný Štěpánov

Jan Špaček se narodil 10.4.1886 v obci Štěpánov nad Svratkou v domě č.p. 26.⁷ Obec se lišila od ostatních v chudém kraji Vysočiny snad jen přítomností štěpánovských železáren. Jeho otec byl drobný rolník. Jan pocházel z deseti dětí, z nichž sedm se dožilo dospělosti. Měl šest sester, byl tedy jediným synem, dědicem malého gruntu, nadějí otce na pokračování jména i tradice. Tyto naděje nenaplnil, jeho život se tradicí neřídil, termíny rolnického roku mu nevyhovovaly. Odjel za prací a vrátil se za 33 let. Zklamal všechny okolo sebe, nechal rodinu ve velké bídě, aby uspokojil svou touhu po změně světa.

Nejstarší z dětí, Marie, byla spisovatelkou dívčích románů a vydávala svá poměrně úspěšná díla pod pseudonymem Maria Alfonsa. Některá z nich jsou stále dostupná v různých veřejných knihovnách.⁸ Sestra Antonie, o které bude v této práci ještě zmínka, se stala úspěšnou operní zpěvačkou a později se provdala za vynikajícího houslistu brněnské opery Zdeňka Říhu.

O Janu Špačkovi se zachovalo z doby jeho dětství a mládí velmi málo informací.⁹ Po ukončení školní docházky v roce 1899 na obecné škole ve Štěpánově absolvoval tři třídy měšťanské školy v Bystřici nad Pernštejnem a v roce 1903-1904 Odbornou hospodářskou školu tamtéž.¹⁰ Ve svých pamětech se Jan Špaček opakovaně zmiňuje o studiu (pravděpodobně ročním) na České vysoké škole technické v Brně, kde měl absolvovat kurz meliorací. Také jeho zaměstnanecká praxe v počátku odpovídá tomuto typu vzdělání.¹¹

Jan Špaček zpočátku pracoval v hospodářství svého otce, ale je známo, že se jim valně nedařilo. Zde je zaznamenána první z příhod, které se dají snad zasunout do mozaiky jeho povahy. V tomto i v dalších případech jde o informace získané formou orální historie, předané jeho dosud žijícím prasynovcem a praneteří. Při požáru v sousední vsi, zřejmě v roce 1912 velmi iniciativně vyrazil na pomoc, zapráhl jediný pár koní do vozu a vyrazil k ohni. Přijel tam ovšem pozdě, ničemu nepomohl, koně strhal a přispěl tak k bankrotu hospodářství, již tak dosti zkušného. Tento povahový prvek pomoci druhému a zároveň poškozující jeho samého a také jeho nejbližší se v dostupných materiálech opakuje vícekrát.

⁷ Moravskézemské muzeum, fond S, karton SF K 4/SF K 5. Výpis z knihy narození MNV Štěpánov ze dne 21.11.1957, Zn.: M-475/57. V knize školní docházky je uveden Štěpánov č.16, během prvních 4 tříd obecné školy se stěhovali do č.8, později uvedeno ještě stavení č. 63.

⁸ Moravská zemská knihovna Brno. V seznamech je vedena kniha Špačková, Marie (pseudonym Maria Alfonsa): Na besedě: sbírka dětských povídek, Brno 1924. V Národní knihovně ČR v Praze je k dispozici kniha Chudobky: povídky pro mládež, Hradec Králové 1931.

⁹ Okresní archiv Žďár nad Sázavou, fond 1173, Národní škola Štěpánov nad Svratkou. Knihy školní docházky 1894-1898. Jediná poznámka z knihy školní docházky z roku 1898 uvádí, že utíkal ze školy-bál se trestu. S tímto hodnocením koresponduje část dopisu, napsaného Janem Špačkem své sestře Vlastě 2.2.1946 z Jeruzaléma, kde se ptá doslova: „Poslouchej Vlastičko, až přijedu domů, nevytahá tatínek klukovi za uši?“ Tato obava dospělého, téměř šedesátiletého muže, svědčí o jistém postoji k autoritám, avšak nezdá se, že by se skutečně jejich názory řídil.

¹⁰ Archiv Vyšší odborné školy zemědělsko-technické Bystřice nad Pernštejnem. Seznam 30 studentů Hospodářské školy. Školní rok 1903-1904. Knihy z měšťanské školy se nedochovaly, ale v záznamu z hospodářské školy je uvedeno předchozí vzdělání Jana Špačka-tři ročníky měšťanské školy. Dále se v seznamu studentů uvádí, že platil 2 K zápisné, což byla suma v dokumentu obvyklá. Někteří studenti, čtyři z celkových třiceti, platili i školné 10 K, zřejmě ti majetnější. Stipendium je poznamenáno u pěti studentů. Zápis je veden dohromady pro I. a II. ročník. Jan Špaček je zapsán jako student I. ročníku, zda absolvoval také druhý ročník se nepodařilo zjistit.

¹¹ Archiv VUT Brno. Zde se nenachází žádné záznamy o takovém typu kurzů. Odbor kulturního inženýrství byl schválen císařem Františkem Josefem I. dne 27.11.1908 a realizován byl na podzim roku 1909. Studium bylo ale v délce 8 semestrů. (Pernes, Jiří: Kapitoly z dějin VUT v Brně, Brno 2009, s. 30.

Vysoká škola zemědělská byla založena v Brně až v roce 1919. Pracovnice archivu VŠZ, nyní MZLU nenašla žádné dokumenty a nemá povědomost o tom, že by se v Brně v době před založením VŠZ vyskytovala instituce s podobným zaměřením vzdělávání. Dle svědectví orální historie Špaček „studoval meliorace na vysoké škole v Brně, asi nějaký kurz, nebo co, snad po dobu jednoho roku“

Zájem o strádající okolí projevil také účastí v akci místního významu, na stávce dělníků štěpánovských železáren, ačkoliv tam nebyl zaměstnán. Za tuto aktivitu byl potrestán v roce 1911 čtyřdenním vězením.¹²

1.2 vojenská služba, zaměstnání a první manželství J. Špačka

Postoj k Rakousko-Uhersku dal Jan Špaček najevo spolu s dalšími odvedenci u vojenského odvodu, zřejmě v roce 1906, kam se dostavili s černou vlajkou a černými stuhami na klobouku. Za to jej čekala tvrdá vojna. Ve svých pamětech uvádí, že byli vystaveni různým hrubostem.¹³

Dne 10.9.1911 se Špaček, ve svých 23 letech, v Chrudimi oženil. Manželka Malvína, rozená Procházková, byla o šest let starší a v době jeho pozdější třiatřicetileté nepřítomnosti se velmi obtížně živila v Chrudimi tím, že brala na byt a stravu studenty.¹⁴ O jejich vztahu není nic známo, věkový rozdíl je poměrně velký a dcera se jím narodila až v roce 1914. Proč došlo ke svatbě a následnému odcizení, přesně nevíme.

Později se dozvíme, že částky, které posílal ze zahraničí, byly prakticky nulové a termíny nahodilé. Z dopisů je známo, že se opakovaně omlouval pro nemožnost momentálně zaslat rodině prostředky na výživu. Na druhé straně byl ale ochoten nadprůměrně přispět např. na Čsl. armádu v Sovětském svazu v době druhé světové války. Byl to evidentně jeho styl, jeho přístup, pomáhat věcem velkého významu a nepostarat se o sebe ani své blízké.

Zaměstnání jako meliorační technik nastoupil v roce 1907 v Olomouci u firmy ing. Novák. Pracoval v tomto oboru také u Vodního družstva Haluzov a Hlušín (v letech 1912-1913).¹⁵ Ve svých pamětech Špaček píše, že odešel do zahraničí za prací, neboť doma byla velká nezaměstnanost. On sám měl ale pověst rebela a to mu přístup k zaměstnání ztěžovalo.

¹² MZM, fond S, karton SF K4/SF K 5. Paměti a vzpomínky Jana Špačka. Četníci jej odvedli z obce Velká Libina u Šumperka, kde byl na práci. Místo, kde jej věznili se nepodařilo dohledat, protože záznamy o těchto bagatelních trestech nejsou archivovány. Pravděpodobně šlo, vzhledem k délce trestu, o vězení u místního soudu nebo o celu na četnické stanici.

¹³ MZM, fond S, karton SF K4/SF K 5. V dokladu Vojenského doplňovacího velitelství z Brna, datovaného 13.4.1927 je uvedeno, že byl jako voják superarbitrován k datu 3.5.1911. Přesto uvádí v přihlášce do Československé zahraniční armády 10.11.1941 v Teheránu, že je dělostřelecký poddůstojník jízdního dělostřelectva rakouské armády. Není ale příliš pravděpodobné, že by se stal poddůstojníkem s takovým osobním materiálem.

¹⁴ Archiv ministerstva zahraničních věcí, fond II. sekce- 4-jmenná spisovna 1918-39, III. řada, karton 69. Okresní správa politická v Chrudimi, dopis číslo 383 přes., Špaček Jan, vypovězení z SSSR, KU č. 12718, Opis k č. 10137 pres. min. vnitřní ai 1927, zpráva zaslaná Presidiu zemské zprávy politické dne 23. května 1927.

¹⁵ MZM, fond S, karton SF K4/SF K 5. Tuto praxi potvrzují francouzsky psaná potvrzení od představitelů družstev, která si nechal vystavit v roce 1927 při své krátké návštěvě v ČSR. Obě potvrzují praxi i dobrou práci a zřejmě měly sloužit jako doporučení pro přijetí do zaměstnání v zahraničí. Všechny zachované doklady obsahují kladná pracovní hodnocení

2. Za hranice mocnářství

2.1 sokolský slet

V dubnu 1913 se vydal do Polska, kde pracoval na melioracích v Czenstochowe u firmy Turzcinovic-Ponikowski-Ostrowski. V roce 1914 se vrátil do Rakousko-Uherska, ale zdá se, že spíše na sokolský slet, pořádaný v Králově Poli, v těsné blízkosti Brna ve dnech 28 - 29. června 1914. Po předčasném ukončení sletu, z důvodu atentátu na Ferdinanda d'Este, se vrátil do Polska. Podíval se na svou, sotva dva týdny starou dcerku, kterou opět spatřil až za 13 let. Přes hranici prošel tajně. Musel se dostat na Ruskem obsazenou část Polska, což by se mu vzhledem k novým vojensko-politickým poměrům legálně nepodařilo.¹⁶

Pokračoval v práci, ale tentokrát v Pinských močálech ve velmi nezdravém prostředí a za špatných podmínek. Po zahájení válečných operací byla celá pracovní brigáda zajata ruskou armádou. Jako cizinci byli odesláni do vnitrozemí, protože museli dodržovat minimální vzdálenost od fronty 100 verst.¹⁷

Postavení občana nepřátelského státu bylo zmírněno tím, že šlo o Čechy, což byla zásluha jednání různých aktivistů s carem v Rusku, mimo jiné i Svatopluka Koníčka, se kterým se Janem Špačkem v Moskvě později setkal. Krátce po vypuknutí války, dne 4. srpna 1914, car přijímá českou „krajanskou“ deputaci. Zástupce fy Laurin & Klement v Kyjevě Otakara Červeného, Jiřího Klecandu z Petrohradu, Svatopluka Koníčka z Moskvy a Slováka Országha z Varšavy. Sídlo Českého komitétu bylo v Moskvě u Kuzněckého mostu, v prostorách firmy Laurin a Klement. Postava S. Koníčka se objevuje v zápiscích Jana Špačka vícekrát. Byl aktivistou české menšiny a vedl spolu s dalšími českými občany jednání s ruskými ministry i samotným carem Mikulášem II.¹⁸

Čechům byly odebrány rakouské pasy a obdrželi „bumáčky“ a jako „Čechi-slavjaně“ se mohli v zázemí volně pohybovat. Práci dostal na statku v Bochvicích, ale poté, co se přiblížila fronta musel dále do vnitrozemí. Na statcích hraběte Tyszkiewiczze byl zaměstnán na základě doporučení z předešlé praxe jako správce pro Minskou a Litevskou gubernii.

Zde byl Jan Špaček, pokřtěný katolík a přesvědčený komunista, pokřtěn pravoslavným popem na Borise. Další ruské jméno používal ve tvaru Ivanovič, ale ne příliš často. Dle vlastních pamětí byl z místa propuštěn pro agitaci proti ruskému režimu. V knize Cesta, vydané formou článků v novinách Brněnský večerník, se ovšem autor Josef Pavlík zmiňuje o doporučení, které z tohoto zaměstnání obdržel a kde bylo napsáno, že byl „starostlivý pracovník“.¹⁹ S těmito rozdíly názorů a informací se v životě ústředního hrdiny setkáme vícekrát.

¹⁶ MZM, fond S, karton SF K4/SF K 5..Zápisky a vzpomínky Jana Špačka.

¹⁷ Přibližně 107 km

¹⁸ NOVÁK, Matěj: Rusofilské a procarské tendence v československém zahraničním odboji Historický obzor, 13, 2002, č.7/8, s.175-181.Národní listy, 14.4.1905, 4.2.1931, 10.2.1931

Svatopluk koníček-Horský. Přesvědčoval ruského cara o oddanosti českého obyvatelstva. Jeho představy o pozdějším podřízení českých zemí ruskému samoděržaví byly ale v rozporu se zahraniční politikou Masaryka a Beneše, byl za své aktivity kritizován a později odsunut na okraj politického dění. Ruskou vládou byl vyslán, pod pseudonymem Štěpán Horský, do západních států, ale jeho politika byla odmítnuta i levicí. J.B.Š. jej velmi obdivoval za jeho práci pro českou menšinu a ve svých poznámkách uvádí, že dožil v Moskvě ve velké bídě a zapomnění. Již se ale nezmiňuje, že byl později pronásledován i GPU (Glavnoje političeskoje upravlenije - hlavní politická správa).

¹⁹ Pavlík, Josef: Cesta, Brněnský večerník, 1967, str.18. Kniha zde vycházela na pokračování. Každý výtisk večerníku obsahoval čtyři strany této 108 stránkové publikace formátu A5. Dle orálního svědectví vyšla kniha také tiskem, ale nepodařilo se ji dohledat.

2.2 ovlivněn Ruskem

Zážitky ze statků v Rusku, zacházení s mužiky a jejich rodinami, neúcta k životu člověka obecně a bídné poměry nejnižší postaveného obyvatelstva, prohloubily v Janu Špačkovi sociální, socialistické a komunistické myšlení a zřejmě se staly i jedním z důvodů jeho pozdějších aktivit jako zaměstnance GPU a Čeky.

Rychle postupující německá armáda Jana Špačka zajala, ale podařilo se mu uprchnout z tábora do Minska a poté se dostal do Moskvy. V Moskvě se setkává se Svatoplukem Koníčkem a Český komitét mu pomáhá sehnat práci. Je zaměstnán u firmy Svoboda, kde se vyrábí protézy a pomůcky pro válečné invalidy. Poté pracuje v továrně na granáty v Tomakově ulici a angažuje se v revolučním ilegálním komitétu. Má za úkol sledovat nálady mezi obyvatelstvem, především mezi vojáky v čajovnách. Je to jeho první zaznamenané zapojení do zpravodajských struktur. Tato činnost zřejmě plně vyhovuje jeho povaze a zájmům o řešení věcí. Na základě aktivit v dělnických organizacích je vězněn v Butyrském vězení.

Moskevský revoluční komitét měl zájem o jeho služby a práci na venkově, vzhledem k jeho odbornosti. Při návštěvě v Českém komitétu mu byla nabídnuta služba u hraběnky Tolsté-Znamenské v Rjazaňské gubernii, kde potom pracoval jako správce. Hraběnka byla příbuzná spisovatele L.N.Tolstého, který na statku v Astopovu v roce 1910 zemřel a v době pobytu Jana Špačka tam bylo zřízeno jeho muzeum. Pro své aktivity mezi mužiky, organizoval totiž „komitét bédnosti“, byl zatčen a obviněn z organizování vzpoury.²⁰ Následně došlo ke vzbouření mužiků, kteří porazili některé kusy dobytka, rozřezali je a zbytek nahnali do stodol a ty pak podpálili. Snažil se je přesvědčit, aby si zvířata rozebrali a postupně je konzumovali, ale prostí a zfanatizovaní lidé jej nepochopili a obvinili jej z nadřizování hraběnce. Na koni, kterého mu připravili jeho přátelé z revoluční organizace, uprchl do Moskvy, kde byl jeho příjezd avizován.²¹

Jan Boris Špaček popisuje ve svých pamětech aktivity jistého poručíka Čečka,²² který do této oblasti jezdil přesvědčovat zajatce českého a slovenského původu ke vstupu do československých legií. Hodnotí tuto činnost jako verbování dělníků buržoazií pro boj proti jiným dělníkům.

Jeho pobyt a aktivity v Rusku jsou potvrzeny z více zdrojů. Ve zprávě Okresní politické správy v Chrudimi je uvedeno: „... vojáci, kteří se vrátili z Ruska vyprávěli, že svého času měl býti Jan Špaček v Rusku nějakým komisařem neb dodavatelem bolševické vlády, později však byl uvězněn, načež se dožadoval povolení k návratu do vlasti.“²³

²⁰ Pavlík, Josef: Cesta, str. 20. Dle autora byl poté propuštěn na nátlak mužiků, podle jiných záznamů, Špačkem ručně psaných pamětí, uprchl z nemocnice, kam byl z vězení převezen.

²¹ Pavlík, Josef: Cesta, str. 18, 19, 20 shodně uvádí propuštění na nátlak mužiků a následně popisuje vzpouru i odjezd do Moskvy. Zdá se, že jde místy o zmatení pojmů a informací vzhledem k vysokému věku JBŠ. Zkreslení řady událostí J. Pavlíkem je ovšem také velmi časté a je vedeno snahou o dramatickost a vytvoření hrdiny v souladu s politickým prostředím a dobou.

²² Velmi pravděpodobně se jedná o jednoho z nejvýznamnějších představitelů čsl. legií, pozdějšího generála Stanislava Čečka

²³ Národní archiv Praha, fond 225 Prezidium ministerstva vnitra PMV-AMV 225, karton 618, sign. 225-618-10. Prezidium zemské správy politické v Praze dopisem čís. 14922 z 27. května 1927 sděluje Presidiu ministerstva vnitra v Praze informace o návratu Jana Špačka a o pátrání po něm. Částí zprávy je také hlášení, které zaslala Okresní správa politická v Chrudimi, číslo 383 přes., Špaček Jan, vypovězení z SSSR, Ku č. 12718, Opis k č. 10137 pres. min. vnitra ai 1927, zpráva zaslána Presidiu zemské správy politické dne 23. května 1927.

3. Rusko

3.1 říjnová revoluce a politická práce

Ve svých pamětech Jan Špaček popisuje, jak se zúčastnil aktivně revoluce a byl zapojen v přepadu moskevských Pokrovských kasáren. Napadení ostrahy skončilo několika raněnými, proto se část revolucionářů převlékla za ženy a spolu s manželkami vojáků z kasáren zinscenovali fňgovanou návštěvu a poté přepad. Téměř bez boje a s minimem obětí se kasáren zmocnili.

Mezitím se rozšířila revoluční vlna na závody Michelsona a Morozova a také se „k bojové akci hlásili studenti“. Podle Špačkových pamětí všechny akce řídili Kalinin, Protopopov a Jagoda, o kterém ještě bude v souvislosti s pobytem J.Špačka na blízkém východě zmínka.

Po skončení prvních bojů hledala mladá sovětská moc cestu k ovládnutí hospodářství. Bylo nutno do vzdálenějších míst poslat oddané lidi. Jako člověk znalý venkova byl Jan Boris Špaček, z pověření moskevského sovětu, poslán v roce 1919 do Voroněžské oblasti, kde pomáhal zakládat hospodářskou školu v Bojevě (nachází se asi 20 km jižně od Voroněže). Z důvodů zapojení do politiky často odjížděl do Moskvy. V místě organizoval založení Komitétu bédnosti. V Kremlu se v roce 1919 poprvé setkal s V. I. Leninem, kde se zúčastňoval besed a přednášek spolu s dalšími zahraničními revolucionáři, jako byl Suche Bátor z Mongolska, Zachariadis z Řecka, Sabri Ali z Persie a další revolucionáři z Turecka, Palestiny, Maďarska a Itálie. Ve svých vzpomínkách popisuje Jan Špaček také subotniky.²⁴

3.2 budování hospodářství

Špačkovou další aktivitou bylo zakládání komun, které se obecně neosvědčily a místo toho se pokračovalo budováním kolchozů. Zřídil také první traktorovou stanici v Bojevě. Byl účasten při organizaci sovchozů v oblasti a měl funkci „újezdného agronoma voroněžského rajonu“. Přizváním ke spolupráci v oblasti pěstování olejnatých a éterických rostlin a jejich zpracování se dostal ke specializaci, kterou ve svých záznamech později několikrát zmiňuje. Také jeho korespondence s osobami či institucemi v tomto oboru nasvědčuje, že se touto problematikou zabýval mnoho let.

Oblast byla v roce 1920, stejně jako jiné, atakována jak bělogvardějci, tak zelenogvardějci, kteří měli středisko v Bílé Kalitvě.²⁵ Z bělogvardějských velitelů popisuje střety v roce 1920 s wrangelovci, petljurovci a oddíly Mamontova, o kterém se zmiňuje jak v pamětech z Bulharska, tak tuto příhodu sepsal poněkud dramaticky J. Pavlík. Špačkovy paměti, životopisy a poznámky se svým rozsahem a hloubkou liší. Od pouhých zmínek, jako je nedělní výlet za město, až po popis poprav podezřelých lidí zastřelených bez existence řádného soudu. V různých zápiscích, sepsaných až po návratu do ČSR po roce 1946, popisoval, že byl členem Čeky a po likvidaci zelenogvardějců členem civilního útvaru GPU.

Po skončení této bojové etapy je zaměstnán v olejovém trastu jako agronom a spolupracoval s výzkumnými stanicemi v oblasti. Při obnově olejářského průmyslu měl na starosti hospodářskou sekci jihovýchodní dráhy.²⁶ Pro propagaci zemědělství používali

²⁴ Sobotní pracovní brigády, tzv. Subotniky. Měly řešit nedostatek techniky, zásobování a jiné problémy nového režimu.

²⁵ Zelenogvardějci-skupiny zběhů z obou bojujících stran, zvané také „zelené kádry“, nebo „zelené bandy“. Byli to uprchlí zajatci a zločinci nejružnějšího kalibru, kteří plenili cokoliv a vraždili kohokoliv.

²⁶ Pavlík, Josef: Cesta 48

„agrovlak“, který byl „sestavený ze starých pulmanovských vagonů“.²⁷ Vlaková souprava se pohybovala na trati Voroněž, Rostov, Charkov, Kursk. V jednotlivých vagónech bylo ubytování pro posádku vlaku a skupinu zemědělských odborníků, v dalších potom přednášková místnost, malé muzeum, ukázky drobného náčiní, knihovna se zemědělskou tematikou, brožurami a letáky.

Při této práci měl Špaček velkou oporu v bývalých vojácích ze světové války, kteří jako zajatci pracovali v Německu a Rakousku. Poznali jinou kulturu, prostředí a přístup k práci i životu a měli odlišné chování a přístup, než jejich méně světa zběhlí spoluobčané. Zde se také setkal s Mičurinem, který byl též propagátorem zemědělství a jako část své práce u dráhy měl na starosti kontrolu nádražních hodin a semaforů. Mičurin byl zaměstnancem na železnici od roku 1878 a své zemědělské pokusy do té doby prováděl pouze jako koníčka. Jan Špaček byl v té době, pravděpodobně se jednalo o rok 1922, také vedoucím vzdělávací sekce Gubispolskoma a Profsojuza, což mu umožnilo zajistit Mičurinovi větší finanční prostředky na rozšíření jeho působnosti.²⁸

Dne 21.1.1924 zemřel V. I. Lenin. V únoru se vypravil Jan Boris Špaček s dalšími revolucionáři k Naděždě Krupské do Gorek na návštěvu a kondolenci. Naděžda Krupská jim ukázala místnost, kde Vladimír Iljič pracoval a poté jim při malé besedě, kdy vzpomínali u čaje na Lenina sdělila, že Vladimír Iljič litoval ve svých posledních chvílích, že nemohl své dílo dokončit a že se nikdy nepočítal mezi stoprocentní komunisty. Tyto vzpomínky jsou psány pro Rudé Právo v roce 1967 k 50. výročí VŘSR. Za strojově psaným textem je autorovým písmem ručně připsaná poznámka „úryvek ze vzpomínek pro přednášku“. Pětistránkové vzpomínky končí spojením událostí s Juliem Fučíkem a hesly „LIDÉ BDĚTE, SLÁVA V.Ř.S.R. A PRÁCI ČEST“, vše strojově napsáno velkými písmeny a podepsáno Boris Ivanovič Špaček.²⁹ Zde jsou text článku i zápisky z této doby již poměrně jednoduché, heslovité. Špaček se vrací k hlavním událostem svého života, ale kvalita projevu ztlačně klesá, což je pochopitelné vzhledem k jeho vysokému věku.

V roce 1924 Jana Špačka zavedla služební cesta na Sibiř, do vsi Pritopská, ležící na břehu řeky Jenisej. Cesta bryčkou trvala od železnice 12 dnů. Ve vsi zjistil, že lidé ještě nebyli informováni o revoluci a místní pop konal mše za svého cara Mikuláše II., dávno zastřeleného s celou jeho rodinou v Jekatěrinburku. Další Špačkova výprava na Sibiř je popsána v knize Cesta, ale je to spíše vyprávění o loveckém dobrodružství v tajze, ohrožení tygry a lovu na medvěda.³⁰

3.3 cesta do Mongolska a Afghánistánu

Do roku 1924 je možné zařadit také cesty Jana Špačka do Mongolska a Afghánistánu. Obojí popisuje v dokumentu nadepsaném „Přehled působnosti od R.1914 do 1946“ a osobně psaném na psacím stroji koncem šedesátých let dvacátého století (dokument není datován). Toto období nazývá „½ roku plnění politického poslání v Mongolsku a Afghánistánu“.

²⁷ Pullmanovy vozy-konstrukce z roku 1855 chicagského tesaře George Mortimera Pullmana, která umožňovala na dlouhých cestách odpočinek vleže. Nahradily původní dřevěné a velmi prosté, nepohodlné vagóny nižší třídy. Později z tohoto typu vznikly vagóny velmi luxusní.

²⁸ Gubispolkom-gubernskij ispolnitelnyj komitet-gubernialni vykonnyj vybor, Profsojuz-odborovyj svaz

²⁹ Svým pobytem v Rusku a účastí v revoluci působil zřejmě jako jakási nedotknutelná ikona, i když zřejmě nepoužitelná. Byl u zrodu něčeho, čemu se ostatní klaněli, aniž by to vše zažili. Jeho radikalismus a přímý přístup k věci, řízený zřejmě jeho osobními vlastnostmi nebyl korigovaný díky absenci mechanismů, které si lidé osvojují v praxi za účelem přežití a budování kariéry.

³⁰ Pavlík, J. „Cesta, str. 63 drastický popis lovu a zabití medvědí včetně detailního popisu reakce medvědí matky a zranění jednoho z lovců je nejspíš dílem autora knihy Cesta, J. Pavlíka. Jeho úpravy jsou podobné i u jiných částí knih, kde se ale dají srovnat s dokumenty, nebo alespoň s ručně psanými vzpomínkami Jana Špačka. Zde tomu tak není. Ochránci přírody by dnes zřejmě pro tento popis knihu zakázali, nebo by dokonce navrhli trestní stíhání přítomných osob.

Dokladů, které se zachovaly, není snad ani polovina. Část měl dostat J. Pavlík pro napsání druhé části knihy Cesta, část byla u dalších osob, především u jeho domácích, kde bydlel po smrti své druhé ženy Katy.³¹

Zápisky o cestě do Mongolska a svědectví orální historie vypovídají, že po politickém školení tam působil jako emisar spolu s mongolským komunistou Suche Bátorem. Měl se také zmiňovat o nedostatečně vyzbrojených odpůrcích nastupující komunistické moci a snadnosti jejich potlačení.

Epizoda z Afghánistánu je popsána v knize J. Pavlíka,³² a potvrzena zdroji orální historie, dokumenty se ale žádné nedochovaly, pouze pravnučka Vlasta od něj obdržela dva zasklené obrazy s postavami sedícími na zemi, které mají pocházet z Afghánistánu.³³ Cesta do Afghánistánu byla cestou služební. Úkolem bylo zajistit osivo olejnatých rostlin a další možnosti spolupráce v této oblasti. Výprava putovala karakumskou pouští a zúčastnil se jí také jeho přítel, revolucionář Čebelák. Cestu přes poušť popisuje Špaček jako velmi náročnou. Zdroje vody byly chráněny místními obyvateli a pokud se s nimi domluvili na odkoupení jak vody, tak nějakých potravin, bylo to velmi drahé a cenu si určoval dodavatel. Když jim chybělo asi 200 km do Kábulu, zjistili ráno po přenocování, že zmizel průvodce a také vaky s draze zaplacenou vodou. Byly propíchnuty a téměř prázdné. Řešili to tím, že zabili jednoho velblouda a část věcí, které nesl, ponechali na místě. Z velblouda měli získat potřebnou vodu, kterou několikrát filtrovali přes písek, ale zápachu se nezbavili. Přesto jim měla pomoci při přežití.³⁴

Další část příběhu líčí dramatické chvíle, jak bylo získáno maso z velblouda pro potřebu výpravy. Popisuje také smrt jednoho ze členů karavany, prof. Schmidta, pracovníka vídeňské univerzity. To vše tvoří jakousi předehru a scénu pro vloženou část, ve které autor sděluje čtenáři, kdo měl v celé záležitosti prsty. Uprchlý průvodce byl odhalen jako bělogvardějec, který se pokusil všechny zahubit. Na místě našli jeho vzkaz ve znění: „Konečně vás zničíme. Beze svědků, bez boje, vaší vlastní důvěřivosti. Zhynete v poušti žízni a hladem. Tak se stane i ostatním, kteří podporují sovětskou moc“.

Těžko je tuto skutečnost ověřit. Pravdivá příhoda, nebo fikce? Polopravda, upravený příběh? Je obtížné tento text posoudit. Do koncepce J. Pavlíka, autory knihy Cesta, zapadá dobře, do stylu vyprávění Jana Borise tak napůl. Rozhodně však svou koncepcí vyzývá masu k bdělosti, protože nepřítel je stále připraven uškodit. Styl je poněkud průhledný a neobratný, poplatný době a je zvolen jak autorem, tak akceptován Špačkem. Tento bod je jeden z mnoha, které dokumentují vytváření obrazu druhého, tedy v tomto případě Jana Špačka. Takto jej vidí autor knihy, Josef Pavlík respektive jej takto ztvárňuje. Vytváří jeho obraz a předává jej čtenáři.

³¹ Vnučku této paní bytné se podařilo dopátrat na stejnou adresu, ale nikoliv již ztracené dokumenty.

³² Pavlík, Josef: Cesta, str. 64

³³ Celková koncepce obrazu tomu odpovídá, ale až po letech se zjistilo, že nejsou textilní, jak bylo při předání deklarováno, ale že jde o potištěný papír. Ani tato skutečnost nebyla důvodem k údivu, nebyl to první ani poslední rozpor mezi slovy a činy v životě Jana Špačka.

³⁴ Pavlík, Josef: Cesta, str. 67. Je otázkou, zda tomu tak bylo. V zápiscích Jana Špačka tato příhoda není a popisy z knihy Cesta je třeba brát s jistou rezervou. Základní údaje jsou zde většinou ověřitelné s ostatními dokumenty, ale autor často přidává silné emoce, a domýšlí různé, málo pravděpodobné důvody. Účelem je zřejmě snaha o dramaticčnost a posílení politického působení textu. Možnost získat z velblouda vodu byla konzultována s ředitelem brněnské ZOO, MVDr. Hovorkou. Ten jednoznačně odmítá, že je to možné, protože vodu, kterou velbloud pozře pro svou potřebu, váže na tukové buňky těla a z těchto potom v nouzi organismus čerpá. Pokud jde o obsah žaludku, tvoří je nepoživatelná tekutina obsahující silné kyseliny, pro člověka nebezpečná. Je ovšem pravdou, že v pořadí o přírodě, vysílaném na speciálním kanálu v roce 2008 byla taková možnost, získání vody z velblouda, připuštěna.

3.4 pravda nebo fikce?

Nutno říci, že autor knihy *Cesta* vynikal bohatou fantazií a na příběhu jednoho mrtvého chlapce z roku 1920 lze porovnat, co vlastně píše účastník ve svých pamětech a co z toho vytvořil J. Pavlík. Podle Špačka chlapec zemřel přirozenou smrtí, respektive na nějakou nemoc nebo hladu, což ve dvacátých letech v Rusku nebyla žádná vzácnost. Lidé, kteří žili ve velké bídě a smrt byla jejich denním partnerem, z chlapce stáhli kůži a z ní vyráběli nějaké předměty, které prodávali na nádraží lidem z projíždějících vlaků. Skutečnost zajisté hrozná, ale nikterak ojedinělá, lidé si tak zachraňovali holý život. V knize *Cesta* je tato epizoda popsána tak, že příčinou smrti chlapce byla pomsta bílých, proto prý chlapce zavraždili. Je vidět, že Jan Špaček tyto zjevné nepravdy a v různém stupni upravené skutečnosti akceptoval bez výhrad.

Z dokumentů, které byly do této chvíle prostudovány a ze svědectví orální historie související s touto částí, tedy pobytem v Rusku, vyplývá, že Jan Boris Špaček byl velmi aktivní komunista, který působil jak v bojových akcích, tak v hospodářské sféře. Jeho zkušenosti ze střední Evropy jej zřejmě řadily mezi vyhledávané osoby, zvláště když byl také přesvědčený revolucionář.

Jeho prasynovec, svědek orální historie, vypráví, že při diskusi s ním, popisoval Špaček fyzickou likvidaci podezřelých osob, aniž by se zabývali jakýmkoli prokazováním nepřátelských úmyslů. V rozporu s tím je část grafologického rozboru, kde se autorka práce domnívá, že jeho vysoká inteligence vylučuje fyzickou agresivitu.³⁵

Nikde ve vzpomínkách Jana Špačka nenajdeme žádnou hořkost ani zklamání z pobytu v Rusku, není tu ani jedna výčitka nebo odsudek sebe ani jiných. Jan Špaček se naprosto s aktivitami a praktikami revoluce ztotožnil. Tuto skutečnost potvrzují i orální svědci, kteří na tento problém byli tázáni.

Ve svých pamětech popisuje Špaček konec svého působení v SSSR různými způsoby, např. jako „odjez do Bulharska s krátkou návštěvou doma“. Jinde se zase odvolává na posláni, které mu bylo svěřeno jeho řídícím velitelem Jagodou.³⁶ Právě jeho činnost pro Sověty je zřejmě ústředním motivem Špačkova pobytu na blízkém východě. Zda to tak bylo posoudíme v závěru této práce.

Jan Špaček nejsilněji argumentuje ilegální prací pro SSSR koncem padesátých let. V té době se snaží dosáhnout vyššího důchodu, neboť jeho odpracované roky jsou pro Státní úřad důchodového zabezpečení jen obtížně doložitelné.³⁷

³⁵ Grafologický rozbor zadaný R. Juránkové a vypracovaný 9.4.2008. Jako podklad byly předány dopisy J. Špačka z Teheránu z roku 1936, z Jeruzaléma 1946 a z Brna psané zápisky z roku 1966. Prostředí, ve kterém se taková osoba nachází, cíle které sleduje a značný soulad s probíhajícím děním zřejmě působí trochu jinak, než se dá vyčíst z písma tří dopisů.

³⁶ Genrich Grigorjevič Jagoda, (1891-15.3.1938), sovětský politik polského původu, v roce 1920 člen vedení Čeky, 1924 náměstek předsedy GPU, 1934-36 lidový komisař vnitra. Popravený v roce 1938.

³⁷ Je ovšem pravdou, že se Špaček o zpravodajské činnosti, kterou měl vykonávat, nezmiňuje jenom v té době. Vzhledem k neúplnosti dokumentů a osobních poznámek není jasné, jakou důležitost přikládal této své zpravodajské aktivitě ve svých poznámkách a dokumentech.

4. vypovězení ze SSSR

4.1 zatčení a odsouzení

Tato část příběhu, kdy Jan Špaček opouští SSSR, je důležitá pro další posuzování života tohoto revolucionáře. Je obětí systému, na kterém se podílel, nebo je aktivním zpravodajcem Sovětů, konajícím nezištně tuto činnost po dlouhá léta i za cenu vlastního strádání? Svět, o kterém podává svědectví, je reálný, ale obraz tohoto světa, jak jej Špaček líčí, může vzbuzovat pochybnost.

V prvním stádiu studia dokumentů z Moravského muzea mohl vzniknout dojem, že Špaček odjel ze SSSR do Bulharska, Turecka a Iránu, aby plnil poslání zpravodajce, který především podává informace o bělogvardějských emigrantech v zahraničí. Objevilo se však orální svědectví jeho praneteře Vlasty T., která vypověděla, že byl v Rusku odsouzen k trestu smrti a vyhoštěn. Že měl také dva pasy a podle potřeby ukazoval jeden nebo druhý. Měl prohlásit, že byl obviněn ze zrady a špionáže, ale prý nespravedlivě.³⁸

Jan Špaček popisuje ve svých pamětech cestu ze SSSR přes ČSR do Bulharska jako cestu za dalším politickým a zpravodajským posláním. V roce 1926 jej měl oslovit Jagoda a sdělit mu, že se vnitřní situace Sovětského Ruska zhoršuje a vyslal jej proto na dlouhodobý pobyt v zahraničí, kde měl sledovat aktivity bělogvardějských emigrantů a snad i dále šířit revoluční myšlenky.

4.2 čtyři dny nebo čtyři měsíce

Špaček se ve svých pamětech zmiňuje, že se zdržel v republice pouze čtyři dny. Hranice přešel mimo oficiální přechody 26.3.1927 a přijel do Brna, kde se zdržel u svých příbuzných, lékaře Špačka a u své sestry Marie, která v té době bydlela v ulici Pellicova č.11.³⁹ V této části příběhu revolucionáře se hromadí rozpory, které lze zjistit kritikou dohledaných materiálů. Z policejních protokolů vyplývá, že jenom zde se měl zdržet po tři noci a to ještě i počátkem května. Odtud odjel do rodného Štěpánova, kde dostal od svého spolužáka Vázlera informaci, že jej hledá policie. Ve svých pamětech popisuje, jak „vypálil četníkům rybník“, protože než jej našli, nasedl po zmíněných čtyřech dnech v Bratislavě na loď a po Dunaji odplul do Bulharska, kde byl již očekáván. V těchto několika dnech měl stihnout také návštěvu Chrudimi, kde bydlela jeho manželka Malvína s dcerou, která se narodila v roce 1914, tedy v době, kdy se vrátil na sokolský sjezd do Brna a kterou mohl vidět před svým odjezdem pouhých několik dnů.⁴⁰

Dne 10. dubna navštívil Jan Špaček fotografa a nechal si zhotovit fotografie, které daroval jak dceři, tak své sestře Rudolfině. Na fotografii zhotovené v ateliéru Rafael a

³⁸ Protože z prvotních materiálů spíše vyplýval Špačkův velmi kladný vztah k SSSR, stálo zato se pokusit o získání dalších informací. Vyplatilo se kontaktovat Archivy bezpečnostních složek Praha. Kmenové záznamy o vojácích nižších hodností a méně zajímavé materiály nejsou uschovávány, ale přesto se některé listiny zachovaly, částečně proto, že byly předány do jiných archivů.

³⁹ Archiv města Brna, fond A 1/3 rkp.č.3053 - Sčítání lidu v Brně v roce 1910/ fond Z 1 – Policejní evidence obyvatel Brna 1918-1953. Sestry J. Špačka, Marie a Antonie Špaček (psáno v této podobě), bydlely na adrese Pekařská 13/Kopečná 54. Jiný záznam se nedochoval.

⁴⁰ Tento zvláštní vztah k rodině je opakovaně znát i z jiných dokumentů, evidentně jej přitahoval pobyt a dobrodružství v zahraničí více než starost o rodinu. Původní úmysl, odjet do ciziny za prací, se změnil v třiatřicetiletý pobyt v několika státech a zájem o výdělek pro rodinu se proměnil v zájmy zcela jiné. Jeho sestra, Antonie Špačková, uvádí v dopise poslaném do Dělnického muzea dne 4.1.1983 (Moravské zemské muzeum), že Špačkova manželka porodila v Brně. Píše však, že to bylo na adres Ugartova 1. Bylo to, jak víme, v době sokolského sletu, kdy se Špaček vrátil z Polska. Podle policejních protokolů zde ale bydlel strýc Jana Špačka a policie jej zde hledala. V archivu města Brna bylo zjištěno, že ulice s názvem Ugartova byla v Brně i v blízkém a samostatném Králově Poli (Archiv města Brna). Ugartova č.1 v obou případech je ale příliš velká náhoda. Zřejmě jde o omyl již devadesátileté osoby a v dopisech z této doby nikoliv jediný.

opatřené na druhé straně věnováním s textem „Na památku po 13 letém shledání drahé Dolfě věnuje Jeník“ se Jan Špaček rozhodně netváří jako někdo, kdo byl ještě před několika dny odsouzen k trestu smrti. Jeho výraz je klidný, suverenní a plný odhodlání.⁴¹

Jisté pochybnosti o čtyřdenním pobytu v republice vzbuzují doklady, které se našly v rodinné pozůstalosti a archivu. Za tuto krátkou dobu měl Jan Špaček stihnout mimo návštěvy Brna a Chrudimi také cestu do Prahy, kde žádal o vízum na bulharském velvyslanectví. Dále si vyřídil následující doklady:

Datem 1.4.1927 je označen doklad o zaměstnání u melioračního družstva Ubušín, kde byl Špaček zaměstnán před rokem 1913 a osvědčení berního úřadu z Bystřice nad Pernštejnem o bezdlužnosti. Datem 3.4.1927 je opatřen doklad představenstva obce Štěpánova s povolením cestovat do zahraničí. Dle šetření četnictva přijel do Chrudimi 8.4.1927. Certifikát Vodního družstva Haluzov má datum 11.4. 1927 doklad Vojenského doplňovacího velitelství v Brně, potvrzující možnost vydání pasu do Polska a Ruska, je datován 13.4.1927. Podle policejního protokolu „odcestoval 7.5. 1927 do Bulharska nebo SHS“, ⁴²přičemž 28.7. téhož roku bylo vystaveno vysvědčení farního úřadu ve Štěpánově. Všechny tyto doklady Jan Špaček potřeboval pro svou další činnost v zahraničí a je pravděpodobné, že si je pořídil před odjezdem, proto aby získal pas, víza a doklady k doložení praxe. K tomu všemu potřeboval čas mnohem delší než jsou deklarované čtyři dny. Krátká doba pobytu popsáná v pamětech má nejspíše dodat na dramatickosti.

Postupně se začíná pohled na Jana Špačka měnit a to úměrně s dalšími nalezenými dokumenty. Původní názory, tradované v rodině, byly samozřejmě ovlivněny jiným ideovým názorem a jistým společenským postavením. Používané pojmenování „dobrodruh“ Janu Špačkovi zřejmě nikdo nevezme, ale není pravdou, že by se neuměl uživit. Existuje mnoho písemných důkazů, které takové tvrzení vyvrací. Něco v jeho povaze jej hnalo a drželo mimo domov, ale zřejmě to nebyla jenom jedna z jeho vlastností. Otázkou ovšem je, jaká je vlastně definice domova. Špačkova povaha, kterou blízcí a známí dobře znali, jej zavedla až tam, kde měl příležitost zúčastnit se činností, o kterých byl přesvědčen, že řeší staleté problémy pracujícího člověka.

První dokumenty o podezření jeho osoby ze špionáže ve prospěch SSSR dávají celému propletenci informací jiný směr. V době jeho zatčení v SSSR, pobytu na území ČR a také později, probíhala poměrně čilá korespondence mezi zastupitelstvím Československé republiky v Moskvě, ministerstvem zahraničních věcí Republiky československé, presidiem zemské správy politické, okresní správou politickou v Chrudimi, presidiem ministerstva vnitra a policejním ředitelstvím v Brně.⁴³

⁴¹ MZM, fond T, fotografie, kterou daroval své sestře Rudolfíně a své dceři Malvíně, byla zřejmě pořízena v Brně. Na jejím rubu je datum 10.4.1927 a prosté razítko Rafael. Původní informace, text napsaný perem na rubu jeho sestrou Antonií, že se tak stalo v Chrudimi je zřejmě nepravdivá. V období 1920-29 byly v Chrudimi ateliéry Tietz-Gallat, Syříště, A.J.Mattas a Jindřich Krink, kdežto ateliér Rafael byl v Brně, jeden ze sedmi podniků tohoto typu, v té době sídlící na ulici Nová č.4. Tato data lze najít na aukčním serveru specializovaném na aukce historických fotografií. Datum a místo je jedním z prvků, které nejsou v souladu s jeho tvrzením o čtyřdenním pobytu v ČSR. Pobýval zde, vzhledem k počtu sedmi zjištěných dokumentů od různých úřadů, nejspíše několik týdnů. Jsou zadokumentovány takové události, jako bylo vyřízení víza na Bulharském velvyslanectví a několik přespání u příbuzných. Jeho informace o čtyřech dnech zdržení v ČSR má zřejmě přidat na dramatickosti jeho vyprávění.

⁴² NA, fond 225 Prezidium ministerstva vnitra PMV-AMV 225, karton 618, sign. 225-618-10, Království Srbů, Chorvatů a Slovinců. V jiných protokolech je uváděna Jugoslávie.

⁴³ NA, fond 225 Prezidium ministerstva vnitra PMV-AMV 225, karton 618, sign. 225-618-10

Archiv MZV, fond II. sekce- 4-jmenná spisovna 1918-39, III. řada, karton 69

Informace se ve značné míře překrývají, protože informace jsou předávány opisem.

NA Praha, fond ZÚS- AMV 200 a 201 Policejní ředitelství Praha II-zpravodajská ústředna při policejním ředitelství Praha, karton 30, sign. 201-30-42, odesláno z archivu ministerstva vnitra, Lysowská. Materiály pro tuto práci byly vyhledávány ve všech archivech, kde se dalo očekávat, že by se mohly nacházet. Jeden z materiálů odeslaných z Archivu bezpečnostních složek se ale týkal jiné věci. Uveden v korespondenci a archivem byl proto, že v této špionážní aféře Anny Lisowské figuruje kapitán polské armády Špaček. Stíhanou osobou je zde poněkud zvláštní žena, kapesní zlodějka mnoha jmen a nevalných mravů, rakousko-polsko-slovensko-česko-maďarské působnosti, pohybujiící se po zemích bývalého Rakouska-Uherska, vícekrát soudně trestaná a vězněná.

Zastupitelství Československé republiky pro SSSR v Moskvě informovalo ministerstvo zahraničních věcí v Praze přípisem ze dne 21. února 1927, že Jan Špaček byl v Moskvě zatčen GPU a ačkoliv bylo několikrát v jeho prospěch zakročováno, nebylo to však úspěšné.⁴⁴

Úřední aparát se rozjel, sice pomalu a neúčinně, ale z protokolů lze poznat, že fungoval. Dne 5. dubna žádá zastupitelství Československé republiky pro SSSR v Moskvě ministerstvo zahraničních věcí Republiky československé o vypátrání a vyslechnutí Jana Špačka ve věci okolností jeho zatčení a odjezdu z SSSR. Ministerstvo zahraničních věcí Republiky československé důvěrným dopisem ze dne 27.4.1927 oznamuje ministerstvu vnitra v Praze, že Jan Špaček byl vypovězen ze SSSR. Žádá podrobné protokolární vyslechnutí zejména o tom, co bylo příčinou zatčení a vypovězení, jaké oficiální obvinění bylo vzneseno, za jakých okolností byl vyslýchán a jaké bylo chování příslušných sovětských orgánů po dobu jeho věznění na území SSSR.⁴⁵ Policejní ředitelství v Brně sdělilo přípisem ze dne 18.5.1927, č.j.53, dův., že Jan Špaček u svého strýce, zubního lékaře Františka Špačka v Brně Masarykova ul.č.37, osobně nebyl. Okresní politická správa v Chrudimi v přípisu presidia zemské správy politické v Praze sděluje dne 23.5.1927 skutečnosti obsažené v policejních zprávách a závěrem žádá, aby byl Jan Špaček protokolárně vyslechnut, objeví-li se u manželky v Chrudimi.

V dalším protokolu je mimo jiné konstatováno, že „celou světovou válku jeho manželka žila s dceruškou ve velké bídě“. O tom, že byl prověřován ve věci špionáže ve prospěch SSSR, svědčí následující text. „...všeobecně se pochybuje o tom, že by byl schopen ve prospěch sov.Ruska pracovati.“ Zda je to kladné, nebo záporné hodnocení, nelze z dokumentu vyčíst.⁴⁶

4.3. pátrání po J. Špačkovi a podezření z vyzvědačství

Ve zprávě presidia zemské správy politické v Praze zaslané presidiu ministerstva vnitra V Praze ze dne 27.5.1927 se mimo jiné píše, že pobyl dvě noci a jeden den v Chrudimi a že pak odjel směrem na Pardubice. „Měl vyprávět, že pracoval v SSSR pro stát a když bolševici seznali, že není jejich přívržencem, zabrali mu majetek a on byl nucen z Ruska utéci“. „Dle jiných zpráv měl vyprávěti, že byl zaměstnán u čsl. konzulátu, odkud musel na nátlak sovětů odcestovati“ „Měl také odmítnout místo u stavitele za 1200,- Kč měsíčně a přijmout místo ve Varšavě za 3000 Kč měsíčně“.

Četnictvo po něm pátralo a zjistilo, že se zdržoval u příbuzných v Brně a v Bystřici a také u svých rodičů ve Štěpánově. Rodiče byli také informováni četnictvem o jeho vypovězení ze SSSR, protože byl podezřelý z vyzvědačství v neprospěch SSSR. Za hranice byl Jan Špaček vykázán 22. 3. 1927.⁴⁷

Zajímavým faktem je, že jej četnictvo a policie hledali neúspěšně, ačkoli ve stejném přípisu je zmínka, že byl po svém příchodu do Štěpánova policejně hlášen. Je pravděpodobné, že nebyl zřejmě kladen důraz na čas ani nutnost výsledku a nepružná mašinérie nedokázala jeho pohyb včas zachytit.

⁴⁴ NA Praha, fond 225 Prezidium ministerstva vnitra PMV-AMV 225, krabice 618, sign. 225-618-10.Přípis čis. 1.909/II-27, Jan Špaček-pátrání. K čis.15.557/II-2b/27VP/A.

J.Š. přijel do Moskvy v prvních dnech prosince 1926, zatčen byl útvarem GPU 7.12.1926. Moskevský spis je označen čis.13338/II-26 ze dne 30./XII.1926 a čis. 52/res.pol./27 ze dne 14. ledna 1927/

⁴⁵ Archiv MZV, fond II. sekce- 4-jmenná spisovna 1918-39, III. řada, karton 69. Přípis 4.403/II.-27, Jan Špaček-vypovězení z SSSR, K čis. K čis.15.557/II-2b/27 VP/A

⁴⁶ NA Praha, fond 225 Prezidium ministerstva vnitra PMV-AMV 225, karton 618, sign. 225-618-10.Opis k č. 10137 přes.min.vnitra ai 1927, čis. 383 přes., Špaček Jan, vypovězení z SSSR, Ku č. 12718

⁴⁷ Archiv MZV, fond II. sekce -5- trezorové spisy 1921-39, krabice 26. Jako osobní doklad při tom použil pas, vystavený v Moskvě dne 1.7.1925 s čis. 496/7541 platný do 1.7.1927. Dopis čis. 14922 Špaček Jan , vypovězení ze SSSR, Praha, dne 27.5.1927

Presidium ministerstva vnitra zaslalo dne 26.5.1927 přípis politické sekci ministerstva zahraničních věcí, ve které sděluje skutečnosti vypátrané četnictvem a policií, jež jsou uvedeny ve výše jmenovaných přípisech.⁴⁸ Informace Policejního ředitelství v Brně a četnické stanice ve Štěpánově se lišily, ale to není nic zvláštního, když ještě mimo chyb, které se objevují v běžné komunikaci, Jan Špaček něco přidal a něco zkreslil. Důvodem cesty do zahraničí měly být „meliorační práce nebo léčení v SHS, neboť se cítil churav“.

Jan Špaček byl tedy v SSSR oficiálně zatčen, uvězněn, odsouzen k trestu smrti a byl mu zabaven veškerý majetek. Nakonec byl vypovězen z SSSR a odjel do Československa. Dokumenty nalezené ve dvou archivech dostatečně prokazují, že ze strany zastupitelství ČSR v Moskvě bylo opakovaně zakročováno a že byla postoupena informace o jeho situaci ministerstvu zahraničí, ministerstvu vnitra a následně i jeho manželce v Chrudimi. Po Špačkově příchodu do republiky, který měl ilegální charakter, se vyhýbal četnictvu, které po něm pátralo. Tato skutečnost mu byla jistě známa, vícekrát se o tom zmiňuje a chlubí se tím, jak jim „vypálil rybník“, ale také všichni jeho příbuzní, u kterých mohl přespávat, tuto informaci měli.⁴⁹

Poté, co se vyhnul státním orgánům, odjel lodí z Bratislavy, kde na něj čekala spojka, do Bulharska. Tam byl již očekáván a tímto krokem započal Špaček další kapitolu svého života. Tou byl dvouletý pobyt v Bulharsku.

Vraťme se ale ještě na chvíli k situaci, která není úplně běžná a na kterou, zdá se, ani běžně nereaguje. Zde je možná celý klíč k odpovědi na otázku, zda byl Jan Špaček skutečným zpravodajcem, nebo zda si svou dobrodružnou pouť trochu přikrašluje.

Celá řada dokumentů z archivu ministerstva zahraničních věcí prokazuje, že Jan Špaček nebyl sám, kdo byl v Sovětském Rusku takto zbaven majetku a vyhoštěn. V archivu byly nalezeny dokumenty, obsahující seznamy desítek Čechoslováků, kteří byli obviněni z podobných zločinů, obžalováni z nepravdivých činů, uvězněni a odsouzeni. Nakonec byli vyhoštěni a jako žebráci se po letech těžké práce vraceli domů. V jednom z dokumentů o věznění čsl.příslušníků v SSSR⁵⁰ je řada informací, které jsou uvedeny i v dalších dokladech a popisují tehdejší situaci poměrně přehledně.

V příložených seznamech, kterých je ovšem mnohem více, jsou osoby, českoslovenští státní příslušníci a také bývalí příslušníci, kteří přijali státní občanství SSSR. Zpráva, která používá též informace Červeného kříže v SSSR říká, že byli odsouzeni k různým trestům. Ti, co přijali občanství SSSR končili v koncentračních táborech a na nucených pracích, státní příslušníci ČSR byli nakonec vypovězeni. Jelikož úřady neměly žádné důkazní materiály, které by obstály před soudem, „byli odsouzeni GPU administrační“ cestou. Původní obvinění z trestných činů, jako je napomáhání kontrarevoluci, vyzvědačství, účast v organizacích, které pracují pro mezinárodní buržoasii a další podle nejčastěji užívaného § 58 trestního kodexu, se trestalo smrtí. V té době byl tento trest obvyklý i za mnohem menší prohřešky.⁵¹

Přesto byli čs. příslušníci následně „pouze“ vyhoštěni za hranice a byl jim zabaven majetek. Při výsleších byli opakovaně dotazováni na věci ohledně Sokola a prezidenta

⁴⁸ Archiv MZV, fond II. sekce -5- trezorové spisy 1921-39, krabice 26. K přípisu MZV 57364 ze dne 27.4.1927 a zprávě Prezidia zemské správy politické v Brně za dne 20. května 1927 čis.6430

⁴⁹ Poznámka o možné špionážní činnosti v dokumentu okresní politické zprávy v Chrudimi sice naznačuje, že zde tato možnost byla, ale jelikož se nepotvrdila, dále zřejmě pátráno nebylo. O své zpravodajské činnosti pro SSSR se Špaček zmiňuje opakovaně a jedním z úkolů této práce je posoudit, do jaké míry jsou jeho aktivity, které sám popisuje, nebo je popisují jiní, blízké pravdě. Tato nelehká úloha je řešena právě kritikou dokumentů, doplněním řady informací od svědků formou orální historie, zajištěním grafologického rozboru písma a zajištěním dalších dokumentů z archivu MZV, které umožňují komparaci podobných případů.

⁵⁰ Archiv MZV, fond II. Sekce-2 zprávy diplomatické a politické 1920-39, krabice 332 (Rusko). Přípis Zastupitelství Československé republiky pro SSSR v Moskvě zaslané Ministerstvu zahraničních věcí, II. sekce, ze dne 18. května 1927, čis.429/ res.pol./27., Věznění čsl.příslušníků v SSSR, označeno jako Přísně důvěrné!

⁵¹ Archiv MZV, fond II. Sekce -2 zprávy diplomatické a politické 1920-39, krabice 332 (Rusko). Jan Špaček byl obviněn podle § 66 trest.zák., čis.příp. 13.338/II. -26 ze dne 14.1.1927. zastupitelství Československé republiky pro SSSR v Moskvě zaslané ministerstvu zahraničních věcí, II. sekce, ze dne 18. května 1927, čis.52/ res.pol./27, věznění čs.příslušníků v SSSR

Masaryka, jejich rodiny byly ponechány bez prostředků a celá akce nesla zjevné znaky šikany a tvrdé perzekuce.

V tomto i dalším dokumentu je vysloven názor, proč se tak dělo, neboť s výjimkou několika málo případů s kriminálním pozadím, jako byly např. krádeže, se o žádné porušení zákonů nejednalo. Po prvotním názoru, že je sovětská vláda zaujata, bylo uvedeno ve dvou dokumentech, že jde zřejmě o odplatu sovětských úřadů za odhalení vyzvědačské aféry jistého Dymového v Praze.

V dokumentu je zaznamenáno, že při výsleších, zejména v Leningradě, bylo poukazováno na styky s exponentem p. Hamanem přednostou úřadu J. Girsou a konzulem Hejným. Na základě těchto indicií bylo jednoznačně usuzováno, že „SSSR má snahu zaplést do těchto případů také moskevské zastupitelstvo a vytvořit tak proces, který by byl protějškem a „revanšem“ za vyzvědačský proces Dymového v Praze“. Zatýkáni byli velmi často sokolové a celá věc měla nacionální nádech. V dokumentu je konstatováno, že se zřejmě GPU pokusí získat některého z čs.občanů pro svědectví o tom, že zastupitelství bylo do protisovětské činnosti zapleteno.⁵²

Po této poměrně rozsáhlé exkurzi do archivu MZV a do let 1926-27 se dostáváme k jádru problému, který se v příběhu revolucionáře Jana Borise Špačka objevuje. Byl oddaným exponentem sovětské moci a přesto jej systém nemilosrdně „semlel a vyplivnul“? Jistě by to nebyl ojedinělý případ. Nebo bylo využito této situace a pod tímto připraveným krytím se Jan Špaček dále věnoval zpravodajské činnosti pro sověty v zahraničí?

Některé dokumenty a informace hovoří pro první verzi. Při jeho neklidné povaze se mohl znelíbit i místním úřadům a oni se jej jednoduše zbavili. Jeho povaha jej táhla opět mimo republiku. Rychle se ze všeho otřepal, odsouzen k trestu smrti byl již předtím a vězení zažil několik, a odjel do Bulharska a dalších států. Veškerou zpravodajskou činnost si vymyslel pro zvýšení pozornosti vůči své osobě a jako podklad pro žádosti o zvýšení důchodu v ČSR, na který neměl nárok vzhledem k nedoloženým odpracovaným rokům. Byl tedy revolucionářem - dobrodruhem, který se pohyboval po světě bez zábran a ideová stránka revoluce nebyla na prvním místě?

Druhá verze je ovšem literárně zajímavější. Proto zasluží hlubší úvahu a opatrné hodnocení informací, abychom nepodlehli levnému a populárnímu tématu. Jan Boris Špaček se o své činnosti, tedy především o sledování bělogvardějců v zahraničí, zmiňuje opakovaně už v době, kdy ještě o důchod nežádal a tento argument nepotřeboval použít. Věděli o ní také oba svědkové orální historie, neboť nebyl skoupý na slovo a o své zážitky se rád podělil. Jak sám píše ve svých žádostech, na ilegální činnost se doklady nevystavují. Je tedy třeba vycházet z úvahy na základě dostupných informací.

V mimořádném politickém dokumentu z archivu MZV, označeném jako „Přísně důvěrné!“, který se zabývá možnostmi budoucí války, je uvedeno, že vláda SSSR má zájem pomáhat za každou cenu protianglickému hnutí v Asii, a proto nevylučuje ani následný konflikt SSSR a Anglie.⁵³ Tento princip vývozu revoluce je podepřen také jinou zmínkou v dalším dokumentu, která se týká právě vysílání agentů do zahraničí, kteří mají působit ve prospěch SSSR. V deníku Svobodné Slovo je napsáno v článku o Janu Špačkovi při příležitosti jeho životního jubilea mimo jiné i toto: „Zažloutlé listy, na jejichž základě je Boris

⁵² Archiv MZV, fond II. Sekce -2 zprávy diplomatické a politické 1920-39, krabice 332 (Rusko). Přípis Zastupitelství Československé republiky pro SSSR v Moskvě zaslané Ministerstvu zahraničních věcí, II. sekce, ze dne 8. 4. 1927, čís.279/res.pol./27, věznění čsl.příslušníků v SSSR, k čís. 38.601/27-II. V dokumentu je uvedeno Dymový, v jiném potom je psáno jméno Dymov. O jaký případ přesně šlo se nepodařilo dopátrat, v dostupných informacích v knihovnách se takové jméno nevyskytuje s jednou výjimkou v tisku, která se týká pohřbu legionáře, organizátora legií v Rusku. Je ovšem otázkou, jak zní toto jméno v originále. V jiném dokumentu podepsaném J. Girsou se však hovoří o „odvetě za nepřijemné aféry v Praze“, tedy v plurálu. Jedná se tedy nejspíše o jednu z mnoha afér, jejíž dopátrání je sice možné, ale svou náročností by přesahovalo záměr této práce.

⁵³ Archiv ministerstva zahraničních věcí, fond II. Sekce-2 zprávy diplomatické a politické 1920-39, krabice 332 (Rusko). Zastupitelství Československé republiky pro SSSR v Moskvě zaslané Ministerstvu zahraničních věcí, II. sekce, ze dne 11.2.1927, čís.156/ res.pol./27, pověsti o možnosti války a přípravy k ní, mimoř.pol.zpráva č. 29, přísně důvěrné!

Ivanovič pověřován různými úkoly pro sovětskou moc“. Tato poznámka autora článku popisuje doklady, které v tomto bádání nalezeny nebyly. Mohly by osvětlit, jak to vlastně bylo. Noviny jako sekundární zdroj informací sice nejsou tím nejlepším pramenem, ale vzhledem k částečně poztraceným dokladům je tato zmínka dosti důležitá, hlavně proto, že je z doby, kdy dokumenty ještě byly k dispozici a Jan Boris Špaček je ochotně půjčoval.⁵⁴ Svým příbuzným např. ukazoval dva pasy, které používal. Jeden měl sloužit pro cesty do Ruska, druhý do ostatních států. Žádný z nich se nedochoval.

V dopise z 11.10.1927, zasláního z konzulátu Československé republiky v Ruščuku v Bulharsku (dnes Ruse, hraniční město jižně od Bukurešti), mu oznamuje konzul Procházka, že se musí přihlásit pomocí zasláního dotazníku a že mu potom mohou rozšířit jeho pas do všech států světa mimo Ruska. Což bylo skutečně provedeno a pas mu byl zaslán 18.10.1927.⁵⁵

4.4 zpravodajská činnost Jana Špačka

Při rozhodování, ke které verzi se přiklonit, bylo použito názoru dvou praktiků, publicistů, kteří se zabývají problematikou tajných služeb a SSSR.

První z těchto publicistů, se kterým jsem se spojil, byl Vladimír Bystrov. Jeho názor byl spíše kladný, připouštěl možnost, že se Jan Špaček spíše zpravodajskou činností zabýval.

Druhý názor jsem získal poměrně dlouhým rozhovorem s Karlem Pacnerem. Tento velmi dobře informovaný publicista se k možnosti zpravodajské práce Jana Špačka přiklání silněji. Dle jeho názoru se jedná o typického představitele poslední vlny nadšenců, kteří tyto služby konali z přesvědčení. Poté šlo v této službě již prakticky jen o peníze. Jistě se najdou výjimky, ale svět se již změnil.

V úvahu je třeba brát také povahu a chování Jana Špačka, tak jak jej znali pamětníci. Je známo z jejich vyprávění, že byl neposedný, s touhou zachránit a předělat svět. Staral se o své okolí, ale nikoliv o svou ženu s dítětem. Měl po celý život problémy s udržením peněz. Pokud vydělal, věnoval vyšší obnosy na vyzbrojení našich jednotek v SSSR.

Pro doplnění možností, potřebných pro poznání osoby Jana Špačka byl zadán grafologický rozbor, zpracovaný na podkladě tří jeho rukopisů. Dva dopisy, Teherán 1936, Jeruzalém 1946 a jeho paměti z roku 1966. Autorka grafologického rozboru píše, že se jedná o člověka zralého, s určitou kulturní úrovní a vzděláním. Má přesný úsudek, silnou vůli, je pragmatický, praktický a houževnatý. Z dalších tvarů písma vyčetla, že je to člověk s disciplínou, systematickým myšlením a smyslem pro pořádek, vykazuje znaky určité sociální distance a zdrženlivosti. Může působit upjatě, odtaziť nebo i ostýchavě. Má schopnost se přizpůsobit, navázat kontakt, má pod kontrolou sebeovládání. Přitom je otevřený, vstřícný, ale i kritický, tvrdý a přísný k sobě i druhým. Má velké ambice, zájem prosadit se a je agresivní. Autorka rozboru se domnívá, že vysoký intelekt mu nedovolí spadnout do nízké pudovosti a fyzické agrese. Písmo také ukazuje na zbytnělé ego a vzdor, hraje s otevřenými kartami a nepřetvařuje se. Osobnost je to silná, ví co chce, jde za svým cílem. Dokáže se prosadit a zachovává si odstup. Jeho vlastnosti mohou být vnímány negativně, jako kariérismus, nepřístupnost a bezohlednost. Nedostatek fantazie způsobuje přejímání zaběhlých vzorů.

⁵⁴ Deník Svobodné slovo, 15. ledna 1964, str. 4. Text všech článků, které jsou zachovány, především v Rudém právu, ve Svobodném Slově v závodním časopise Ingstavu Rozběh mají ovšem patinu doby a účelu. Byla zde ovšem také opuštěná manželka a dítě, revoluční přehmaty a Špačkovy dluhy. To nejsou vhodné atributy pro postavu hrdiny, revolucionáře, bojovníka za socialismus, proto se o nich nepsalo a nemluvílo.

⁵⁵ MZM, fond S, karton SF K4/SF K 5, dopis čís.j.3116 admin. z 11.10.1927, adresovaný do města Ovča Mogila, ulice neuvedena. Dopis čís.j.3167 adm.

Je obtížné posoudit, zda na grafologa nepůsobil obsah textu, který měl k dispozici, ale vlastnosti, které Špačkovi přisoudila většinou velmi korespondují z jeho zápisky o událostech, které prožil, s jeho názory na tyto události. Názory jeho příbuzenstva na něj, to je samostatná kapitola.

Otázka, zda se Jan Špaček skutečně zabýval zpravodajskou činností pro Sověty, má spíše kladnou odpověď.

5. V Bulharsku v letech 1927-1929

5.1 proč právě do Bulharska?

Do jakého prostředí Jan Špaček vlastně odjížděl v roce 1927? V roce 1923 se Alexandr Stambolijski, vůdce levicového agrárního hnutí a předseda zemědělského svazu, s podporou komunistů stal vítězem parlamentních voleb a byl podruhé pověřen sestavením vlády (předsedou vlády byl v letech 1919-1923). Usiloval o rozsáhlou agrární reformy. To bylo pro bývalé důstojníky nepřijatelné. Dne 9. června 1923 byl zahájen pravicový státní převrat a předseda vlády Stambolijski byl zavražděn svými politickými rivaly. Nový premiér - profesor ekonomie Alexandr Cankov za pomoci armády rozdrtil povstání na venkově a komunisty postavil mimo zákon. Dne 16. dubna 1925 byl v sofijské katedrále spáchán neúspěšný atentát na cara Borise III.⁵⁶

V roce 1920 se stalo Bulharsko na přímluvu ČSR členem Společnosti národů. Bulharsko, které přišlo o přístup k Egejskému moři jako následek prohrané 1. světové války, kde se připojilo k mocnostem osy, mělo vážné ekonomické potíže. Dopady byly tíživé a pozdější spolupráce zemědělského státu, opět s Německem, dostávala zemi do hlubší závislosti.

V Bulharsku existovala počátkem 20. let silná skupina ruských emigrantů, kteří zde byli dobře přijati z historických důvodů. Měli i jistý politický vliv. Přijížděli v různých vlnách v letech 1919-1922 a nacházeli zde pracovní uplatnění. Jednalo se většinou o příslušníky armády. Od roku 1923 se počali ruští emigranti přesunovat do západní Evropy. Uzavření diplomatických dohod mezi Bulharskem a SSSR koncem dvacátých let a šířící se vlna nacionalismu tento přesun bílých utečenců ještě výrazně urychlily. V této době odcházeli z Bulharska také příslušníci jiných národů, nejenom Rusové.

5.2 cesta po Dunaji

Vraťme se ovšem k cestě Jana Špačka do Bulharska, abychom neztratili kontinuitu. Špačkovy vzpomínky na pobyt a práci v této zemi, psané psacím strojem na hrubším zažloutlém papíru, začínají velmi zajímavou poznámkou, která ovšem zapadá do stylu tohoto muže. „V 1927 r. když jsem byl ve Vlasti na dovolené z SSSR...“ Tento začátek bulharského vyprávění podporuje názor, že Špaček byl zapojen do zpravodajské práce pro SSSR. Proč by někdo, kdo právě unikl trestu smrti, popisoval tento zážitek a zcela prokazatelné vyhoštění jako dovolenou?

Spolužák Vázler,⁵⁷ který jej měl upozornit na zájem četnictva o jeho osobu, měl být „členem organizace, která byla vždy o všem informována“, mu sdělil, že štěpánovské četnictvo mělo za úkol sledovat jeho pohyb.⁵⁸

⁵⁶ RYCHLÍK, Jan: Dějiny Bulharska, Praha 2000, passim.

⁵⁷ Okresní archiv Žďár nad Sázavou, Fond 1167, Archiv městečka Štěpánov nad Svratkou, období 1666-1945, Školní katalogy, 1.- 4. ročník, 1894-5, 1895-6, 1896-7, 1897-8. Ve školních knihách z roku 1894-98 ze základní školy ve Štěpánově jsou uvedeni dva Vázlerové. V záznamu ročníku 1903-1904 hospodářské školy v Bystřici nad Pernštýnem žádný Vázler nefiguruje. Dotaz do Archivu bezpečnostních složek nebyl úspěšný. V archivu MZV v rejstříku osob také není toto jméno zaznamenáno.

⁵⁸ Ve Štěpánově byli zřejmě dva četníci a jejich stanice byla v bývalém domku Špačkových, o který přišli při likvidaci hospodářství. Informace je zřejmě dosti nadnesená, v tak malé obci se všichni znali a četník v uniformě jen obtížně mohl někoho skutečně sledovat. V pozůstalosti se nachází fotografie, na které je otec J. Špačka vyfotografován s velitelem stanice před jejich domem.

Jan Špaček popisuje své poslání v dalších zemích jako práci, kterou mu zadal Jagoda, komisař vnitřních záležitostí ministerstva vnitra a jeho šéf pro konspirativní práci. Použil však při tom výraz „dal mi na srozuměnou, dáti se směrem na střední východ“.⁵⁹

„V Bratislavě přenocoval u inž. Štěpánka“, který s ním pracoval v Rusku na melioracích v Pinských močálech. Ze známosti si zajistil místo na lodi a odcestoval po Dunaji do Bulharska, kde na něj měla čekat spojka. Měl v pase vízum do Bulharska, které obdržel v Praze.

Místo nastoupil velmi brzy, protože mu pomohl inž. Vrcota, zaměstnanec Ministerstva zemědělství, doporučený mu Štěpánkem. Špaček zde vyměřoval pole pro přistěhovalce, vytačené z Rumunska, Řecka a Turecka. Po skončení prací v polích nastoupil jako akordant (práce v úkole) zemních prací u společnosti Pittel-Brauzewetter na stavbě lázní ve Varně. Záznamový lístek o práci v úkolu je datován 26.4.1928.⁶⁰

5.3 zaměstnání v Bulharsku

Poté Špaček spojoval cestování, po kterém toužil, s prací, která jej živila a s činností, kterou popisuje jako „konspirativní úkoly týkající se ruské bělogvardějské emigrace“. Hlavním cílem jeho práce byla početná skupina wrangelovců, která v té době v Bulharsku žila a která zde měla i značný politický vliv.

Po krátké epizodě v hospodářské škole nastoupil Špaček ve výzkumném ústavu v „růžové dolině v Kazanlyku“, kde se vyráběl růžový olej. Poté na radu české rodiny Zemanových přijal místo hospodářského správce v ženském klášteře v Magližu.⁶¹ Zde bylo čtyřicet jeptišek a abatyš, která jediná měla klíče od zásob. Byla však štedrá, a tak nebyla nouze ani o víno ani o takové kulinářské pikantnosti jako byli hlemýždi a želvy. Polovina jeptišek pracovala v hospodářství, druhá chodila žebrať. Jan Špaček pracoval mimo hospodářství také jako kostelník a v 5 hodin ráno budil všechny údery do soustavy dřevěných destiček. Tato idyla, jak ji sám cítil, trvala půl roku a skončila výpovědí pro pozdní buzení, způsobené zaspáním z únavy. On sám dává vinu abatysi, ale z některých jeho poznámek se zdá, že to tak úplně být nemuselo. Závěrečný povzdech „škoda...přeškoda, Putovalo se dále...“ napovídá, že tohoto ukončení činnosti v klášteře skutečně litoval, avšak není zde zmínka o lítosti nad tím, že se mu zřejmě nepodařilo po tuto dobu zjistit nic o bělogvardějské emigraci.

Po blíže neurčenou dobu potom pracoval v cukrovaru ve Staré Zagoře a jistou dobu strávil, jak sám píše „v klášterech Šipka, Rilský monastýr a dr.“

V konspirační práci poté pokračoval v Sofii, kde bydlel v české restauraci pana Sunkovského. Pravděpodobně právě v této restauraci se setkal ještě v roce 1927 s ruským generálem Mamontovem, který jej v roce 1922 v Bojevu u Voroněže odsoudil k trestu smrti, když byl zajat při dobytí Voroněžské oblasti oddíly Mamontova a Popova.

⁵⁹ MZM, fond S, karton SF K4/SF K 5, paměti a vzpomínky J. Špačka. Tento popis úkolování je značně vágní a nevzbuzuje přílišnou důvěru. Může to být ovšem pokus o literární styl, který je patrný i na jiných místech pamětí.

⁶⁰ MZM, fond S, karton SF K4/SF K 5, Pittel a Brauzewetter, Sofie. V pozůstalosti je několik dokladů z tohoto období, převážně potvrzení o zaměstnání a doklady sloužící zřejmě jako propustky, vzhledem k charakteru stavebních prací. Tyto doklady použil při vyřizování důchodu jako důkaz, ale byl Bulharských důchodovým úřadem odmítnut. Kde byla chyba v systému, se nepodařilo zjistit, ale skutečnost, že mezi doklady byly i nepopsané papíry stejného formátu, ale jiného designu, opatřené orazítkovaným kolkem, důvěryhodnosti neprospívá.

⁶¹ MZM, fond S, karton SF K4/SF K 5, v zápiscích J. Špačka o pobytu v Bulharsku je nečitelné místo, dohledáním zjištěno, že jde zřejmě o tento klášter právě v Magližu.

⁶²Mamontov byl velmi zanedbaný a Jan Boris mu poručil oběd a láhev vína, což v zápiscích komentuje slovy: „nepřipadlo mi to nic zvláštního. Vidím člověk hladový...“ Zda šlo v tomto případě o pózu, nebo k tomu měl vnitřní důvod, těžko soudit. Méně uvěřitelné historky jsou v životě Jana Špačka stejně časté jako ty ověřené, obdobné je to i s jeho duševními pochody a názory.

5.4 zpravodajské úkoly

Od 24.4.1928 pracoval Jan Špaček u firmy Šurupov železobeton jako akordant při zemních pracích.⁶³ Byli zde zaměstnáni ruští generálové a důstojníci, kteří emigrovali z Ruska. Budovala se železniční trať Rakovski-Chaskovo-Mastanlž. V knize Cesta od J. Pavlíka je popisována jeho zpravodajská práce ve skupině nepřátel SSSR, působící pod krycím jménem Šurupov.⁶⁴ Je pravda, že zde Špaček pracoval a že zřejmě odposlechem a rozhovory s lidmi zjišťoval informace, které zajímaly sovětskou zpravodajskou službu. Ovšem pavlíkův text ve znění: „Tato práce v tajné bělogvardějské organizaci, kam se mu podařilo proniknout, je ta, na kterou nejraději vzpomíná“, je hlubokým zkreslením vlastní práce, kterou J. Špaček byl schopen vykonávat a zřejmě vykonával. Pan řídící učitel Pavlík poněkud popustil uzdu své fantazii a v rámci třídního boje změnil oficiální firmu, i když plnou bělogvardějců a politicky aktivní, na tajnou organizaci. Nástup do zaměstnání na pozici běžného dělníka nazval proniknutím do organizace a zřejmě tak poněkud povýšil možnosti Jana Špačka, které měl v okruhu svého působení.

Zpravodajská činnost se odvíjí na různých stupních a sledování názorů určitých skupin obyvatelstva a jistě i emigrantů mezi ně určitě patří. S tím spojená politická propaganda je již ale rizikovým prvkem této aktivity, protože prozrazuje názory aktéra. Jan Špaček ve svých pamětech a J. Pavlík v knize Cesta tyto diskuse na politické téma popisují v podobě zcela nepřiměřené takovému poslání. Pravda může být zřejmě pouze jedna z těchto aktivit, protože tyto činnosti se vzájemně vylučují. Nejspíš je to vylepšení textu článku či knihy za účelem propagace komunismu v čase, kdy text vznikl. K této verzi se autor této práce přiklání.

Jan Boris Špaček byl v průběhu let 1927-29 zaměstnán u několika společností.⁶⁵ V dubnu 1927 vyměřoval Jan Špaček osu tunelu na trati Rakovski-Chaskov-Mastanlž. Pomáhal mu asistent, syn hlavního inženýra, praktikant hornické školy. U zachované fotografie z místa je napsáno, že se tak stalo na Bílou sobotu, ale příštího dne přišlo zemětřesení, trať byla zasypána a portál tunelu se zřítíl.

⁶² MZM, fond S, karton SF K4/SF K 5, paměti a vzpomínky J. Špačka. Časový údaj setkání chronologicky neodpovídá. Sečteme-li události po příjezdu do Bulharska v květnu 1927, tedy dva měsíce práce při zaměřování polí, šest měsíců v klášteře v Magližu a další cestování, nemohlo to být v roce 1927. Bylo to tedy nejspíše již v roce 1928. Jedná se o jednu z běžných chyb, které se v materiálech vyskytují, což vzhledem k časovému odstupu psaní pamětí, cca 40-50 let, je pochopitelné. Tuto epizodu tehdy Špaček přežil díky nepozornosti „šikmookého Kalmyka“. Uprchl okénkem do polí a cestou narazil na dva popravené mladíky, kteří byli zajati zároveň s ním. Měli hlavy rozřáté šavlí. V pamětech je zakreslen pláněk vypracovaný tužkou, kde je vyznačena poloha jednotlivých budov v Bojevu, jako hospodářská škola, dům popa, kde sídlil štáb bělogvardějců a také domek, sloužící jako vězení. Útěků z vězení je zaznamenáno několik, již na statku hraběte Tyškeviče, ale také z nemocnice na Sinaji, kde byl zajat Angličany. Naštěstí se zde vyskytovala okénka a nepozorné strážce...

⁶³ MZM, fond S, karton SF K4/SF K 5, Potvrzení (ustanovrenie) o zaměstnání firmou Šurupov ze dne 4.10.1928.

⁶⁴ Jeden z obrazů Jana Špačka, který o něm vytváří právě J. Pavlík. Další obraz byl sestaven jeho sestrou Antonii, jiný se dá vyčíst z dochovaných novinových článků. Obrazy jeho osoby jsou odlišné, což není nic tak neobvyklého. Rozdíly lze odhalit komparací různých pramenů, sekundárních pramenů, jeho osobních vzpomínek a dochovaných dokumentů.

⁶⁵ MZM, fond S, karton SF K4/SF K 5. Potvrzení o zaměstnání - Hlavní zpráva železniční výstavby, 20.3.1928.

Špaček byl také blíže nezjištěnou dobu zaměstnán na podzemních stavbách ve Šviřčovsku⁶⁶ a na stavbě rylského vodovodu. Jako zaměstnanec Městské správy pracoval na budově lázní ve Varně.⁶⁷

Jan Špaček měl snahu dostat se do dalších států, jak vyplývá z jeho přijaté korespondence. Dopisy zaslané úřady v Albánii a Etiopii tyto snahy dokládají. Zda šlo o jeho osobní zájmy, nebo úkoly v rámci své činnosti pro SSSR, kterou popisuje, obtížné rozhodnout. Protože se do těchto států nakonec nedostal a tím také žádnou činnost vyvíjet nemohl, není možné stanovit, jaké důvody jej ke snaze o změnu působiště vedly.⁶⁸ Dnem 3.4.1928 je datován dopis, kterým se Špaček obrátil na vyslanectví Republiky československé v Turecku, sídlící v Angoře (Ankara). Vyslanectví mu sdělilo na neznámou adresu v Sofii, že se jako meliorační technik může obrátit na tři firmy, jejichž adresy jsou v dopise uvedeny.⁶⁹

Na zadní straně fotografie, pořízené v přístavu, sedí Jan Špaček na molu u zakotvené lodi. Na zadní straně snímku je jeho ručně psaná poznámka: „Před nuceným odjezdem z Bulharska“. Po dvou letech pobytu, jsou to roky 1927-1929, Špaček i jeho loď zvedají kotvy. V knize Cesta je však jeho odjezd popsán jako cesta vlakem. V zápiscích Jana Špačka ani v této knize není odchod z Bulharska popsán jako nucený, pouze jedna bližší zmínka je o této změně. Mělo se tak stát na základě pokynu jeho řídících pracovníků pro výzvědnou práci. Jediná zmínka, o kterou by bylo možno tento důvod opřít, je poznámka o vytlačování cizinců z Bulharska obecně.

⁶⁶ MZM, fond S, karton SF K4/SF K 5, Tento foneticky opsaný název je převzat ze žádosti Státního úřadu důchodového zabezpečení v Praze ze 7.6.1954, kterým žádá bulharské ministerstvo o přiznání důchodu Janu Špačkovi. Jeho nároky byly ale zamítnuty, převážně pro krátkou dobu zaměstnání. O jaké místo se ve skutečnosti jedná se nepodařilo dohledat.

⁶⁷ Z doby, kdy byl u těchto firem zaměstnán, uvádí stále stejnou zpravodajskou a politickou činnost: Sledování ruské emigrace a nepřátel SSSR. Po celou dobu, kdy zaznamenává své aktivity, prakticky tyto údaje nemění.

⁶⁸ MZM, fond S, karton SF K4/SF K 5. Dne 10.4.1928 je datován dopis z Generálního konzulátu československé republiky v Tiraně, podepsaný č. 509 adm/28. Pokus o cestu do Etiopie bude popsán v následujících kapitolách.

⁶⁹ MZM, fond S, karton SF K4/SF K 5. Odpověď z velvyslanectví, dopis č.j.548/adm-28 z 21.dubna 1928. J. Pavlík používá tento dopis až na konci Špačkova pobytu v Turecku a skutečně využití kontakty vedoucí k zaměstnání popisuje zcela opačně, tedy jako nevyužitelné. Jan Špaček měl v této verzi dopis zmačkat, zahodit a odcestovat do Íránu, neboť ho pro komunistickou propagandu měli vyhodit z práce.

6. Turecko 1929-1934

6.1 důvody přesunu

Turecko patřilo také mezi státy, které prohrály v první světové válce. Poválečná konference v Sévres u Paříže jim prikazovala postoupit značná území Řecku a pobřežní pásy kolem Bosporu a Dardanel měly přejít pod mezinárodní kontrolu. Tyto a další podmínky byly neakceptovatelné pro turecké nacionalisty. Pod vedením válečného hrdiny Mustafy Kemala Atatürka zahájili Turci boj za nezávislost a postupně vytlačili posledního osmanského sultána, vyhnali řecká vojska a nakonec v roce 1923 přiměli Francii a Velkou Britanii, aby změnili svá stanoviska. To umožnilo vznik Turecké republiky v dnešních hranicích. Smlouva ze Sévres byla nahrazena dohodou z Lausanne a Řecko a Turecko si vyměnilo velké množství svých příslušníků. V této době také Rusové napadli Turecko jižně od Kavkazu. Tamní arménská křesťanská populace s nimi částečně spolupracovala. Když byli Rusové vyhnáni, odnesli to Arméni velice krutě. Turecká armáda jich zavraždila přibližně jeden milión a mnoho jich uteklo do zahraničí.

„Otec národa“ Kemal Atatürk zavedl turečtinu jako státní jazyk, zajistil ženám volební právo a přesunul hlavní město z Istanbulu do Ankary. Ihned po vytvoření Turecka v těchto hranicích zahájil jeho modernizaci a sekularizaci. Prosazoval přiblížení státu Evropě, omezil vliv duchovních, zakázal muslimské dervišské řády a nošení některých tradičních součástí oděvu. V jeho snahách o potlačení vlivu islámu mu byla nápomocna armáda.⁷⁰

Emigranti z Ruska se tu začali objevovat od roku 1919. V roce 1920 sem byli evakuovány části armád Děnikina a Wrangela. Turecká vláda nebyla ruským emigrantům nakloněna. Obávala se anarchie a opakování častých povstání a politických zmatků. Postupně byli ruští emigranti přemístěni do jiných evropských států.

V Turecku se tedy v době příjezdu Jana Špačka nacházela silná skupina ruských porevolučních emigrantů. Popis jeho činnosti a pracovních aktivit v této zemi je v knize Cesta naprosto zmatený, přeházený a odporuje pramenům. Špaček měl přijít o práci jako stavební dělník pro šíření komunistické propagandy a žádat československé vyslanectví o adresy zaměstnavatelů v jiných městech. Tato korespondence s československou ambasádou skutečně existuje, dochovala se v pozůstalosti, ale je vedena z bulharské Sofie do turecké Ankary, tedy před jeho odjezdem z Bulharska.⁷¹

Po příjezdu do Turecka pracoval Jan Špaček nejdříve, ve Smyrně v Anatolii a to na stavbách jako dělník. Svědčí o tom turecky psané potvrzení s datem 3.10.1929. V dalším období jeho čtyřletého pobytu pracoval pro ministerstvo zemědělství při zaměřování pozemků určených pro příděl emigrantům. Poté se vrací na stavby tunelů a mostů u německých u mezinárodních společností. Opět se dostává ke své konspirační činnosti a sleduje nálady ruských emigrantů a hlásí obsah jejich rozhovorů.

Místem a datem Dursunbey 15.11.1930 je označeno potvrzení, že pracoval pro německé Konsortium Julius Berger z Berlína. Byl zaměstnán jako stavbyvedoucí (Bauführer) od 1.6.1929 na stavbě tunelu a mostu. Text obsahuje i hodnocení, že veškeré práce probíhaly pod jeho vedením ve vysoké kvalitě.⁷²

⁷⁰ GILBERT, Martin: Dějiny dvacátého století, 1900-1933, svazek I., Praha 2005, str. 436-400.

NÁLEVKA, Vladimír: Světová politika ve 20. století, I. díl, Praha 2000, passim.

⁷¹ Obraz Jana Špačka, jak jej podává Pavlík, je opět cíleně pozměněn, upraven v zájmu propagace socialismu a komunismu. Je většinou výrazně silnější než by se dal vytvořit na základě pramenů. O patosu ani nemluvě. Část informací je J. Pavlíkem silně zkreslena a styl tak propagandisticky zabarven, že přímočarý a rázný Jan Boris Špaček vyznívá jiným způsobem.

⁷² MZM, fond S, karton SF K4/SF K 5. Také na tomto dokumentu se ukazuje, že v Turecku se kolky přilepené na žádosti či potvrzení v té době nezneplatňovaly razítkem, ale pouhým přeškrtnutím, nebo podpisem.

6.2 na stavbách mostů a tunelů

Konkrétně byl Špaček zaměstnán na stavbě tunelu č.12 o délce 240 m na trati Kutania-Balikessir. Hodně ruských emigrantů pracovalo právě na tunelech a na výstavbě trati a železničních mostů.

Další zaměstnání měl Jan Špaček mimo stavební firmu, vrátil se ke svému oboru a pracoval v zemědělské vyšší škole v Halikali poblíž Cařihradu.⁷³ Nejspíše v roce 1933 pracoval „ve výzkumném ústavu Jeschilköy u Cařihradu“. Zde jako zkušený agronom dostal místo zástupce ředitele. Jeho oborem bylo výzkumnictví, rozšíření kultury léčivých rostlin a sestavení kolekce obilovin.⁷⁴

Tak jak se nechal Špaček pokřtít v Rusku a stal se členem pravoslavné církve s novým jménem Boris Ivanovič, tak přešel na islám v Turecku a „po mohamedánském rituálu byl obřezán a přijal jméno Mehmed Ali“. Jak uvádí ve svých pamětech, učinil tak, aby se zachránil. Není to v historii ojedinělé chování, podrobnosti těchto důvodů však dochovány nejsou.

V dokumentu, který napsal v souvislosti se žádostí o vyšší důchod⁷⁵ popisuje své působení v Turecku takto: „V r.1929 byl jsem přesunut do Turecka, kde bylo nutno mezi ruskou emigrací a jinými nepřátelskými živly“. ⁷⁶Styk se zaměstnanci sovětských úřadů měl mít na „velvyslanectví v Ankaře a generálním konsulátu v Cařihradě“. Z jeho vyjádření:„

V r.1935 jsem byl nucen Turecko opustit a přesídlil jsem do Iránu (Persie)“. Opět nelze vyčíst, jaké důvody jej k tomu vedly nebo ho k tomu přinutily. Zřejmě to souviselo s odlivem ruských emigrantů, kteří se během druhé poloviny dvacátých let ve velké míře stěhovali do západní Evropy.

6.3 teta Katy

V knize Cesta není žádná zmínka o „tetě Katy“ a ani v jeho zápiscích z Turecka o ní nepíše. Seznámil se s touto ženou právě v Turecku, pravděpodobně v roce 1929 (jeden pramen uvádí rok 1931). Pocházela z Bolu u Splitu, a pracovala jako překladatelka a tlumočnice. Přesnější datum, kdy se v Turecku seznámili, není známo. Od roku 1929 nebo 1931 jej doprovázela na jeho cestách a zemřela v Brně v roce 1956 v Brně.⁷⁷

⁷³ MZM, fond S, karton SF K4/SF K 5. Tato informace je převzata ze vzpomínek J. Špačka, jiné doklady neexistují. Je pravděpodobné, že tomu tak mohlo být, neboť dle informace z časopisu INTERNATIONAL JOURNAL OF AGRICULTURE & BIOLOGY, 2006/08 je vzdělávání v tomto oboru v dané lokalitě na vzestupu. Halikali je dnes již ovšem součástí východní části města

⁷⁴ J. Pavlík uvádí v knize cesta název Joshilkoy. Jedná se o Jeschilköy (Yesilkoy-anglická verze), který je vzdálen od Ankary i Istanbulu přibližně stejně, proto je zřejmě popisován v pamětech J. Špačka jednou v blízkosti Cařihradu a jindy ležící u Angory (dobový název Ankary). Dnes jsou zde několikrát ročně organizovány mezinárodní zemědělské výstavy.

⁷⁵ MZM, fond S, karton SF K4/SF K 5. Zápisky a vzpomínky z doby, kdy měl již sedmdesát a více let a kdy si stěžuje na nízký důchod, ať již sám sobě nebo posílá žádosti na úřady, mají často znaky zatrpklosti a pocitu neuznání celoživotní práce pro komunismus. Stále se vrací k událostem ze svého života, hlavně z revoluce v Rusku. Vzpomíná ve svých pamětech a poznámkách také Vorošilova, se kterým „spával pod jedním kabátem“ za doby bojů proti „zelenogvardějcům“ v oblasti Voroněže. Jako výčitka zní jeho poznámka o tom, že Vorošilov byl chytřejší, držel se více v kanceláři, kdežto on, Špaček, měl pro své aktivity punc světoběžníka a proto byl vyslán do zahraničí. (Vorošilov, politik a maršál SSSR byl v roce 1920 komisařem Buďonného 1. jízdní armády, která osvobodila Bojevo, kde Jan Špaček politicky a vojensky působil).

⁷⁶ V této citaci chybí sloveso, zřejmě patří působit, nebo být, či jiné synonymum

⁷⁷ MZM, fond S, karton SF K4/SF K 5. Úmrtní list, potvrzení o uzavření sňatku, vízum do Libanonu, paměti Jana Špačka. Označení „teta“ samozřejmě nemá nic společného s příbuzenským vztahem, je to označení obvykle používané pro blízké osoby. Vlastním jménem Catharina Vlasteličiová, narozená 1.5.1891 v Bolu u Splitu, dcera Thomase Vlasteličiče a Heleny rozené Jakričové. Pracovala jako překladatelka a tlumočnice, ovládala prý 11 jazyků. V korespondenci a příbuzenstvím označovaná Špačkem jako teta Katy. Oženil se s ní až v roce 1945 v Palestině před jejich repatriací do ČSR. Důvodem svatby po čtrnáctileté známosti byla zřejmě informace o smrti jeho manželky a skutečnost, že Katy, jako manželka, měla po svatbě zcela jiná práva v ČSR, včetně domovské příslušnosti. Teta Katy po příjezdu do ČSR působila v padesátých letech spolu s manželem Janem Špačkem na stavbě vírské přehrady na Vysočině jako překladatelka velké skupině zde zaměstnaných řeckých utečenců.

Součástí pozůstalosti po Janu Špačkovi je také jeden list dokumentu (zřejmě polovina celého dokladu), opatřeného razítkem Istanbul 20.1.1935 a jiným typem razítka s textem Par la Syria 24.1.1935, přístav Bejrút a celní kontrola z 25.1.1935. Podklad je jemný filigránový podtisk, ve kterém jsou znaky Jugoslávského království. Jedná se tedy zřejmě o doklad „tety Katy“. Z dat je možno vyčíst, kdy se Katy objevila v Libanonu a že měla vízum pro průjezd Sýrií. Podrobnosti o Špačkově cestě z Turecka do Íránu nejsou zachovány, pouze v knize Cesta je popisováno, že jel sám, vlakem a že měl na hranicích problémy, zvláště proto, že měl pas s ruským vízem. Podle výše popsaného svědectví měl ale pasy dva, jeden pro cesty do SSSR a druhý do ostatních států. Z dopisu naše konzulátu v Ruščuku ale vyplývá, že do SSSR mu pas být vydán nemůže. Nejpravděpodobnější bude zřejmě zcela prozaická verze, že se ústřední hrdina tohoto příběhu vypravil do Íránu nejdříve sám, připravil vše potřebné a jeho družka za ním přijela později..⁷⁸

⁷⁸ Doklad je datován dvojím způsobem, 23 Mehr 1313 podle muslimského kalendáře (muslimský letopočet začíná 16. července 622, datum útěku Mohameda z Mekky do Mediny) a 15 Octobre 1934 podle kalendáře běžně užívaného v Evropě (gregoriánského). Tento způsob datování dle muslimského kalendáře je uveden na většině dokumentů z pobytu v Persii. Je-li to třeba, je v této práci použit přepočít obou kalendářů v hodnotě 621 let, 6 měsíců a 22 dnů. Pro delší období je nutno počítat s odchylkou 3% vzhledem k jiné délce roku ve dnech, ale pro kratší období je tato přesnost dostačující. Běžné v té době u Evropanů je také užívání zkrácení letopočtu o první číslici, např. 1934 je psáno jako 934. Podle dokumentu o práci dozorce za plat 1500,- Rls (riál-iránská měna) měsíčně na stavbě Transiránské dráhy z 15.10.1934, vystaveném konsorciem Kampsax, byl v Persii již nejméně od září 1934

7. Írán 1934-1945

7.1 blíží se světová válka

Do Íránu se Jan Špaček jistě nepřesunoval kvůli ruským emigrantům, těch tam mnoho nebylo a doba měla jiné problémy. Podle řady poznámek šlo spíše o politickou práci na Blízkém východě.

Situace v Persii byla také odlišná od Bulharska a Turecka. Změny, které zasahovaly do popisované doby, začaly již v roce 1921, kdy povstal plukovník Rezá Chán proti Ahmadu Šáhovi. V roce 1925 se dal zvolit novým perským šáhem pod jménem Rezá Šáh Pahlaví. Za jeho vlády nastala překotná a místy neuvážená modernizace země. Velké investiční celky byly schopny provádět pouze zahraniční společnosti, mezi které patřily také čsl. podniky ČKD, Konstrukтива a Škoda.

Během druhé světové války byl Írán formálně neutrální, ale Rezá Šáh podporoval nacismus. Když se příklon k Německu stal silnějším, obsadila v srpnu 1941 v operaci Countenance sovětská a anglická vojska Írán. Následně dosadily spojenci nového vládce, syna dosavadního Šáha, korunního prince Muhammada Rezu Pahlavího. Jedním z hlavních důvodů zásahu byla ropa, která měla pro Angličany strategický význam. Za tímto účelem založily v roce 1909 společnost Anglo-Persian-Oil-Company.

Po okupaci Íránu Sověty a Angličany tvořila země strategickou základnu pro spojence až do změny situace na frontě v roce 1944. V roce 1943 se zde zastavil prezident Edvard Beneš na své cestě do Moskvy a také se zde konala známá Teheránská konference za účasti Rooswelta, Churchilla a Stalina.⁷⁹

Špačkovy aktivity v Íránu byly opět různé, jako stráž se měl zúčastnit ozbrojené ochrany schůzky silné trojky v Teheránu v roce 1943. Sám to popisuje v pamětech jako službu ve prospěch Sovětů a měl stát ozbrojenou stráž na sovětském vyslanectví. Dává stejnou cestou ve známost, že byl od sovětských úřadů pověřován různými úkoly. V pozůstalosti jsou dvě navštívenky s ručně psanými perskými znaky, o kterých píše, že to byla šifry pro přístup ke kontaktním osobám.(Příloha č.6)

7.2 Čechoslováci v Íránu

Jan Špaček byl také aktivní ve skupině Čechoslováků žijících a pracujících v Íránu, u české kolonie, kde byl důvěrníkem. Zachoval se dopis, psaný prezidentu Benešovi, který je Špačkem jako důvěrníkem podepsán a k tomu je připojeno dalších šest podpisů. Je zvláštní, že tento dopis nebyl nikdy odeslán. Obsahuje mnohé stížnosti na situaci mezi krajany a žádost o pomoc při jejich řešení samotným Benešem. Stížnosti se týkají zaměstnávání cizinců u českých firem a problémů s prací pro „pocitivé“ Čechoslováky.⁸⁰

Po vzniku Protektorátu Čechy a Morava a oddělení Slovenska byla nařízena výměna pasů za německé protektorátní, což mnozí, včetně Jana Špačka, neudělali. Byl to jeden z důvodů názorového rozdělení Čechoslováků v této obtížné době. Postoj a činnost jak lidí, tak společností v protektorátu i v zahraničí byly po válce kritériem hodnocení a další možné činnosti.⁸¹

⁷⁹ NÁLEVKÁ, Vladimír: Světová politika ve 20.století, I.díl, Praha 2000

⁸⁰ Zahraniční pobočky velkých společností, jako byla např. Škoda a Baťa, v podstatě financovaly čsl. zahraniční odboj a činnost úřadů v zahraničí za druhé světové války. V místech, kde byly předány Němcům, kanceláře a majetky zahraničních zastupitelství, to se také týká Íránu, vykonávaly tyto afilace funkci ambasad a byly řízeny Československou vládou z Londýna.

⁸¹ Tzv. asociální chování v době okupace, ať již skutečné či zkusené, bylo také důvodem pro znárodnění v první vlně po roce 1945.

Ve zprávě Čsl.komité v Teheráně⁸² je popsána situace ve firmách v Íránu po okupaci ČSR. Firma Konstruktiva šla příkladem a vedení hromadně odevzdalo pasy svých zaměstnanců Němcům, kterým bylo také předáno kompletní vyslanectví. Právě rozdělení Čechoslováků na držitele pasů československých a německých, protektorátních bylo hlavním důvodem rozdělení kolonie na dvě části. Na tyto poměry si Jan Špaček stěžoval jak v dopise Edvardu Benešovi, tak ve svých pamětech. Situace se změnila až po okupaci Persie spojeneckými vojsky, Sověty ze severu a Angličany z jihu v roce 1941, čímž se proněmecké postoje dále znemožnily.

Situace v Íránu byla pro čsl. občany poměrně obtížná, zvláště v době před okupací země anglickými a sovětskými vojsky a také koncem války, kdy došlo ke změně významu této oblasti. Dokumentem, který osvětluje velmi fundovaně situaci ve Škodovce a jiných čsl. společnostech je zpráva Št.kpt. Ludvíka Dvořáka,⁸³ důvěrníka Čs.vlády u SIS, kterou zpracoval pro ministerstvo národní obrany. Zpráva je z 8.11.1944 a popisuje situaci ve Škodovce, kde vznikla vážná ekonomická situace, ve které žádali zaměstnanci o zvýšení platů. Pisatel uvádí, že s příplatky a přesčasy mají měsíční příjem cca 6.000,- rialů, což na základní živobytí stačí, ale na víc ne. Ve světle této skutečnosti se jeví dary Jana Špačka poměrně štedré. Firma v té době žila ze směnečných půjček za úrok 27-30% a měla přebytek cca 50% zaměstnanců. V této rozsáhlé zprávě je také informace o rozdělení zaměstnanců na tábory. Popisuje se zde „vlastnění“ místo řádné práce a především vliv pohybu válečné fronty, což způsobilo ztrátu strategického významu Íránu. Konstatuje zde závislost 80% československé kolonie na práci právě tohoto podniku a na potíže při zadávání zakázek jak Perské vlády, tak Angličanů, kteří zadávali práce bez soutěže. Velkým problémem je dodávka prací na stavbě továrny na kulometry v Dochantapech, financované íránskou vládou, ale projektované Sověty. Změny nařízené sovětskými odborníky a neodsouhlasené vládou v Teheránu, se staly záminkou pro neplacení Škodovce.

Důvodem k odkladům plateb byla jistě změna situace na válečné scéně, kde se již zřejmě kalkulovalo s menší spotřebou válečného materiálu. Takových nedodělaných projektů a nepoužitých zbraní zůstalo po skončení války ve světě mnoho. Ve zprávě se upozorňuje na příklon čs. kolonie k sovětské straně po rozdělení vlivu na sovětskou a anglickou zónu, což je místní vládou hodnoceno záporně, zřejmě i ve vztahu k získání zakázek. Sověti získávali značný vliv, zvláště na severu země a předpokládalo se, že jej budou mít i po válce.

Tento popis je snad důležitý pro pochopení činnosti takových osob, jako byl Jan Boris Ivanovič Ali Mehmed Špaček, nezodpovědný revolucionář, dobrodruh a snílek, přesvědčený o své pravdě a užitečnosti ve svém konání pro dobro lidstva. Není přímých důkazů, že by jeho činnost ovlivňovala přímo chování části české kolonie, ale vzhledem k jeho zaměření, je to velmi pravděpodobné. Takto zaměření jedinci potom v konečném důsledku přispějí k problému např. s vládními zakázkami a sovětské vládě se začnou tito agenti vyplácet. Pokud dosud vyznívaly aktivity zpravodajského charakteru Jana Špačka trochu nejasně, mohly by události okolo íránské Škodovky tento názor výrazně změnit. K tomu by ale bylo třeba nejen publikovat a rozebrat tuto třináctistránkovou stránkovou zprávu, která se zdá být velmi podrobná a fundovaná, ale zabývat se i dalšími okolnostmi.

Podle členského průkazu č. 240 byl Jan Špaček od 2.8.1943 členem Československého klubu v Íránu Tamní Čechoslováci se také skládali ze svých výdělků na čsl. armádu budovanou v SSSR, jak dokládají stvrzenky z roku 1941-43. Jan Špaček uvádí sumu za sebe, ve výši 30.000,- Rls. Dopisem z 2. srpna 1943 oznamuje Československému odboru pro

⁸² Vojenský historický ústav Praha. Získáno z archivu Škody Plzeň. Dokument VHÚ 37-11 /33 ze dne 4.12.1941, c. 95 zn III.-pril.5 Přísně důvěrné, Zpráva o politické nespolehlivosti zasláná čsl. pověřencem v Íránu vládě v Londýně, ale sepsaná a podepsaná Československým komité v Teheránu. Některé podpisy jsou shodné s podpisy na členských průkazech Československého klubu Jana Špačka

⁸³ Vojenský historický archiv Praha. Dokument VHA-20-6/11, Důvěrná zpráva důvěrníka u čs. Vlády u SIS (Société Iranienne Skoda) št.kapitána v záloze, Ludvíka Dvořáka, ze dne 8.11.1944. Získáno z archivu firmy Škoda v Plzni.

národní fond dar 5.000,- Rialů, neboť vydělal svou práci u firmy Škoda. Stvrzenky na minimálně 10.800,- Rialů se zachovaly a jsou součástí pozůstalosti.⁸⁴ Později, v letech kdy žádal o zvýšení důchodu, vyčítá sobě i jiným, že když měl, tak přispíval a nyní není schopen dosáhnout spravedlivého ohodnocení své minulé politické a zpravodajské činnosti ve prospěch socialismu a komunismu.

Hodnota měny není v této době přesně známa, protože v době války byla silná inflace. 15.7.1943 zdaňoval za práci pro Škodovku základ 1.052.952,50, takže dar 5.000,- činil cca 5% z hrubé mzdy, ale nelze zjistit za jaké období. O pobyt, práci a zřejmě s tím spojenou i další ilegální činnost v Persii se Špaček zajímal již daleko dříve.⁸⁵

7.3 politika a zpravodajství

Dovolíme si malé odbočení napříč časem a místy jeho pobytu. Ze zachovalé korespondence z různého období a z různých států je zřejmé, že opakovaně hledal prostřednictvím československých diplomatických zastoupení nové možnosti působení v dalších státech. V té době neměla zahraniční zastoupení jednotlivé specializované úseky, jako bylo např. obchodní oddělení, takže nebylo výjimkou, že se vyřizovala i agenda tohoto typu. Jan Špaček byl, jak vidno, častým účastníkem těchto korespondenčních, ale i praktických obchodních vztahů. Při jeho pohybu v různých státech mu vznikala nejen potřeba získat informace, ale také zařizovat některé hmotné záležitosti. Též jeho věčný problém s financemi se v korespondenci objevuje.

Z obsahu některých dopisů je možno zjistit nejen pohyb Jana Špačka a jeho zájmy, ale také povahové rysy, jeho představu o povinnosti okolí mu pomáhat v naplňování jeho plánů. Toto téma se často opakuje, především při repatriaci do ČSR v roce 1946 a poté při komunikaci s úřady. Např. v dopise 375/35 z 6. března 1935 adresovaném velvyslanectví Československé republiky ve Teheránu oznamuje, že převzalo a celně vyřídilo zásilku kolekci z Turecka (zřejmě vzorky obilnin a léčivých rostlin, později odevzdaných vysoké škole zemědělské v Brně). Zároveň však sdělují, že s tím měli potíže vzhledem k dovozním předpisům. Doslovný text praví: „Příště se nemůže Velvyslanectví tímto zabývat a žádá o sdělení, komu to mají předat“. Také požadují úhradu vynaložených 55.85 Rls. Dopisem 835/35 z 21. července 1935 velvyslanectví Československé republiky v Teheránu mu oznamuje, že se nemůže zabývat placením jeho dluhů a žádá, aby pověřil svého přítele Chaloupeckého vyřízením této záležitosti. „Peníze jsou k dispozici na Vyslanectví. Sdělujeme Vám opět a naposledy, abyste se vyrovnal s firmou Vaněk, nebo požádáme zaměstnavatele, aby tak učinil on“.

Dopis 115/40 Velvyslanectví Československé republiky v Egyptě, Káhira, ze 16. února 1940, B.Špačkovi, Konsortium Kampsax, silo Ahwaz, Irán sděluje, že situace na pracovním trhu v Egyptě je špatná a doporučuje přihlásit se do čl. armády. Z tohoto sdělení je možné vyčíst, že Špačkův zájem o pobyt v různých arabských zemích se projevoval již od roku 1940, tedy čtyři roky před jeho skutečným odjezdem. Sám psal ve svých pamětech, že proniknout do této oblasti byl jeho zpravodajským úkol. Ještě za pobytu v Egyptě a Palestině v roce 1945 se pokouší dostat do Etiopie.

⁸⁴ MZM, fond S, karton SF K4/SF K 5. Měsíční poplatek Československého klubu v Íránu byl 25,- Rls, jak je uvedeno na stvrzence č. 201 Jana Špačka s datem 27.8.1943 a č. 1635 za měsíc duben-červen 1944 s datem 26.6.1944.

⁸⁵ MZM, fond S, karton SF K4/SF K 5. Svědčí o tom dopis č.j. 729/29 z konzulátu Republiky Československé v Teheránu, datovaný 23.8.1929 zaslaný mu do Angory. Je to odpověď na dotaz ohledně možnosti zaměstnání. Tedy pouhých několik měsíců po příjezdu do Turecka se vážně zajímal o možnosti pobytu a práce v Persii, což nekomunikuje s jeho tvrzením o cíleném pobytu v zemi stříbrného pŕlměsíce.

Ve svých poznámkách a životopise uvádí Jan Špaček, že v Persii spolupracoval se skupinou Tudeh.⁸⁶

Prakticky nikde nejsou zachyceny podmínky, v jakých Špaček po celou dobu žil, jeho ubytování či možnosti hygieny, ceny potravin či pronájmů. O tom není známo nic ani svědkům orální historie. Nikdy si na problémy Středoevropana v cizím prostředí nestěžoval až na jednu výjimku. V dopise z Teheránu své sestře Vlastě píše, mimo jiné: „Já již dlouhou dobu churavím a jestli bych neměl takovou ošetřovatelku, bylo by to se mnou špatné.....Vždy přijde nějaká smůla, daří se dobře a najednou kec a hotovo. Zde dlouho žijící Evropan není nikdy zdrav.“ Nezachovala se ani žádná fotografie domu, kde bydlel, nebo popis prostředí. Na jedné fotografii je Jan Špaček zachycen se svými přáteli v turecké hospodě, respektive před ní, kde pokuřují vodní dýmku pravděpodobně s hašišem, nebo opiem. Také v knize Cesta je popisováno kouření hašiše, kterého se zúčastnil na cestě po Persii. Takováto seance byla často neveřejná, prý obtížně dosažitelná.⁸⁷

7.4 pokusy o další přesun a zaměstnání

O pobyt v Palestině se Špaček zajímal již na počátku války. V dopise z konzulátu Československé republiky v Bejrútu z 22.7.1940 je odpověď Špačkovi do Ahwazu ve smyslu sdělení o nemožnosti práce ve francouzském mandátním území a Palestině a doporučení k pobytu v neutrálním Íránu, vzhledem k válečným událostem. Podepsáno konzulem Bartoňem. Výčet zaměstnání Jana Borise Špačka za dobu jedenácti let v Íránu je poměrně pestrý a je podložen řadou zajímavých dokumentů a fotografií. Zde jej také zastihla druhá světová válka. V roce 1935-37 byl Jan Špaček zaměstnán, zřejmě s přerušením, u konsorcia Kampsax⁸⁸ jako dozorce a střelní mistr na stavbě Transíránské dráhy. Z té doby je v pozůstalosti také potvrzení o tom, že pracoval u francouzské společnosti N.M.K. Teheran na Transíránské dráze, o čemž svědčí doklad ze 13.1.1937, kde je uvedeno mimo jiné: „šéfminér za 80 ,- rials denně“. Dalším zaměstnavatelem dle potvrzení z 6.10.1937 byla firma Lanna, kde pracoval jako předák na stavbě a měl zde na starosti sekci armovaného betonu. Dánská společnost, Monberg a Thorsen, jej zaměstnala jako vrchního dozorce na stavbě sila v Isfahánu.⁸⁹

Jan Špaček se zdržel v Persii celých jedenáct let. Materiály, které se dochovaly, zahrnují především potvrzení o zaměstnání a korespondenci, kterou vedl s našimi ambasádami. Významným prvkem je soužití s československou komunitou a její aktivity za

⁸⁶ NÁLEVKA, Vladimír: Světová politika ve 20.století, I.díl, Praha 2000. GILBERT, Martin: Dějiny dvacátého století, 1900-1933, svazek I., Praha 2005.

Komunistická strana Íránu Tudeh (také někdy psáno Túde), označovaná někdy jako komunistická, byla založena až v roce 1949, takže zřejmě šlo o využití jména skupiny dříve v tomto směru aktivní. Toto politické hnutí využili a zneužili Sověti v roce 1945-46 pro své plány v Íránu. Po odchodu sovětské armády v září 1946 byly v severní části země povstalci z této politické skupiny zmasakrováni íránskou armádou. Další upřesnění by zřejmě vyžadovalo úsilí přesahující rozsah této práce.

⁸⁷ MZM, fond S, karta SF K4/SF K 5. Téměř polovina materiálů v Moravském zemském muzeu jsou kompiláty na různá témata, a to včetně Jižní Ameriky, kam se nikdy nedostal. Jsou doplňována výstřižky z časopisů a není přesně známo, proč je sestavoval. Mimo jiných jsou tam popisy událostí i z míst, kde skutečně byl, které zažil i o kterých jenom slyšel. Mezi ně patří popis tance dervišů, způsob usmrcování odsouzených v Súdánu, ale i kouření opiatů a následky okamžité ale i dlouhodobé. Užívání opiatů je popsáno způsobem, který by jistě dnes zabral významný díl vysílacího času komerční televize.

⁸⁸ Konsorcium Kampmann a Saxid, Dánsko, hlavní dodavatel Trans-Persian Railway. Větší stavby byly vedeny zahraničními firmami, domácí společnosti neměly takovou odbornou zdatnost, ale na menších stavbách byly levnější a tím konkurenceschopné(Vojenský historický archiv Praha. Dokument VHA-20-6/11, Důvěrná zpráva důvěrníka u čs. vlády u SIS, št.kapitána v záloze, Ludvíka Dvořáka). Např.Anglo-Persian Oil Company byla společná anglo-perská společnost, financovaná anglickým bankovním kapitálem pro střední východ a byla založena na základě Churchillovy strategie přechodu parních strojů válečného námořnictva na dieselové motory. Írán byl rozdělen v době druhé světové války na zónu sovětského a anglického zájmu, jak ostatně napovídá jedna z propustek Jana Špačka, která je rusko-anglická. Ve svých pamětech Jan Špaček píše o svém zájmu dostat se opět na anglické území, ale bylo mu to od jisté doby znemožněno.

⁸⁹ MZM, fond S, karta SF K4/SF K 5. Dokument má datum 23.8.1936-25.7.1937 (17.3.1938-16.3.1939, přepočítáno autorem) Obě společnosti, Kampsax i Monberg a Thorsen dosud pracují ve stejném oboru, tedy stavitelství velkých investičních celků.

druhé světové války. Potvrzení některých názorů bylo možné díky materiálům z archivu Škody Plzeň. V Moravském zemském muzeu je uchováno ve fondu T také množství fotografií, cca 150 ks. Jsou zde i amatérské snímky Edvarda Beneše, snad z jeho návštěvy Teheránu, kde se zastavil při své cestě do Moskvy v roce 1943.

Propustka, datovaná 11.11.1941, psaná rusky a anglicky, prokazuje Špačkovu tvrzení o tom, že se pohyboval v obou zónách a potřeboval k tomu speciální doklady. Ta mu konkrétně umožňovala pohyb v oblasti, kde pracoval na silnici Meshed-Kain pro Konsorcium Kampsax, vše podepsané a razítkované anglickým vyslanectvím. Pro Škodovku pracoval Špaček jako kontraktor, jako zaměstnanec, ale i na základě vojenského rozkazu.

Informace, obsažené ve výše popsané důvěrné zprávě štábního kapitána Dvořáka, zapadají do sdělení Jana Špačka o situaci našich občanů v Íránu. Byl to především problém se zaměstnáváním Čechoslováků a cizinců, povolávání našich občanů žijících a pracujících v Íránu do čsl.armády a rozdělení kolonie Čechoslováků na dva tábory.

7.5 přihláška do armády a zaměstnání

Materiály řadových vojáků a z historického hlediska méně zajímavých osobností nejsou ve vojenském archivu uchovány. Přesto se našly dva dokumenty, které doplňují mozaiku pohybu a jednání Jana Špačka na Blízkém východě. Prvním z nich je Dotazník č.566 z 10.11.1941 a druhým Prohlášení č.565 pro ministerstvo národní obrany, datované a podepsané v Gunabádu 7.12. 1941.⁹⁰ Dotazník Jan Špaček vyplnil jako vojenskou přihlášku č. 71241. Tyto dokumenty jsou zajímavou ukázkou upravené skutečnosti. Je tu např. uvedeno, že je ženat a manželka je s ním, navíc bezdětný. Po pravdě by mělo být, že manželka žije v ČSR i s dcerou. O její smrti, ke které došlo v roce 1942 se dozvěděl až v roce 1945 a poté se s Katy oženil v Jeruzalémě, v chrámu sv.Spasitele.

Další nepravdou je uvedení hodnosti desátníka. V dokumentu Vojenského doplňovacího velitelství Brno-venkov je totiž vyznačeno, že byl 3.5.1911 superarbitrován jako voják.⁹¹

Do Československé armády Špaček přijat nebyl. Na dotazníku bylo připsáno tužkou „54 let“. Jestli jeho věk byl důvodem k nepřijetí, není známo. Na druhé straně dotazníku a prohlášení jsou zápisy, které svědčí o jeho vyslání do civilního sektoru na výpomoc firmě Škoda do Ahwazu, kde se stavěl depot R.A.F.⁹² Poté byl uvolněn z vojenské služby bez časového omezení a odeslán k firmě Škoda.⁹³

Důležitá informace pro další sestavení pohybu Jana Špačka na Středním východě je záznam na rubu vojenské přihlášky, že „odjel 26. 8. 1944 do Jugoslávské armády i se ženou“. Zápis na vojenském dokumentu je zde proto, že armáda převzala evidenci a péči o Čechoslováky, včetně péče o zaměstnání.⁹⁴ Dle Špačkových záznamů měla Katy působit jako ošetřovatelka. O několik měsíců později ale žádal o přednostní vystavení víz do Palestiny z utečeneckého tábora v El Arish na Sinai z důvodu velmi špatného zdravotního stavu své ženy. Zda to bylo s jugoslávskou armádou myšleno tak úplně vážně, nelze posoudit.

⁹⁰ Vojenský historický archiv Praha, fond 37, prohlášení č. 565-sig.37-7/20/565, dotazník (vojenská přihláška) čsl.armády č. 566- sig.37-7/20/566

⁹¹ MZM, fond S, karton SF K4/SF K 5.Doklad ze 13.4.1927 č.j.3/284/I, Město Nové na Moravě

⁹² MZM, fond S, karton SF K4/SF K 5.Sklady R.A.F., schvalovací dopis 716/II-5/42 ze 17.6.1942.

⁹³ Vojenský historický archiv Praha, fond 37, prohlášení č. 565-sig.37-7/20/565, rub prohlášení-, vepsáno-Určovací lístek 143/-5/43 z 1.1.1943.

⁹⁴ Vojenský historický archiv Praha. Dokument VHA-20-6/11, Důvěrná zpráva Ludvíka Dvořáka

Záznamy o práci pro Škodovku v Teheránu nejsou v Plzeňském archivu k dispozici. Důvodem je skutečnost, že Špaček pro SIS (Société Iranienne Skoda) pracoval jako kontraktor, ne jako zaměstnanec. Navíc byly po okupaci Íránu v srpnu 1941 přerušeny veškeré styky s protektorátem a proto se agenda do centrály nezasílala. Špaček byl na stavby zajišťované Škodovkou zaslán také formou vojenského rozkazu poté, co podal přihlášku do čsl.armády.⁹⁵

⁹⁵ MZM, fond S, karton SF K4/SF K 5. Datem 11.6.1942 je opatřen dokument Société Iranienne Skoda Teheran, kdy pracoval na základě vojenského rozkazu stavbě skladů pro Angličany- R.A.F. depot Ahwaz. Z 11.4.1943 je to propustka pro „pracovníka Škody v Ahwazu a 50 kuliů“ (pomocných sil) podepsaná anglickým styčným důstojníkem, kapitánem nečitelného jména.

Dokladů o práci ve Škodovce je více, k dispozici jsou i daňové rozpisy. Lze z nich vyčíst některé mzdové a cenové relevance a posoudit, jak se Špaček stavěl darům pro čsl. armádu.

Dokladů různého typu je celá řada. Vyúčtování kontraktu RAF, stavba silnice v Ahwazu. Uvádí se tu také odečtení placení bytu a spotřebované nafty a mezd. Daňová garance, cena 200.000,- rialů a vyměřování penetrace svědčí o kontraktu, který prováděl samostatně.

Účet za práci ze dne 15.7.43 a výpočet daní z inkasa více než 1 mil. rialů je největší dochovaný kontrakt v pozůstalosti.

Kontrakt podepsaný 2.10.1943 a na konci datovaný 30.8.1943, mezi Janem Špačkem a Société Iranienne Skoda - oprava asfaltových střeš na Justičním paláci, je psán česko anglicko-persky. Je to smlouva dodavatelská a objem prací je zde poměrně vysoký, neboť zahrnuje i materiál. Částka více než 1 milión rialů, vzhledem k měsíčnímu platu cca 1.500,- Rls ukazuje, že byl schopen i větších prací se samostatným vedením.

8. Súdán, Indie, Perský záliv a konzervy oslího sádla

Kdy přesně Jan Špaček pracoval v Súdánu, není možné vyčíst z žádného dokumentu. V knize *Cesta* je několik cest označených jako „cesty za dobrodružstvím“, které spadají do období, kdy žil v Íránu. V materiálech z Moravského muzea jsou dvě fotografie, kde je Špaček zachycen na stavbě zavlažovacích kanálů v oblasti Bílého Nilu, nedaleko Chartúmu, v oblasti Modrého Nilu u obce Barakat a Sennar. Cílem budování odvodňovacích systémů bylo zlepšit podmínky pro pěstování dlouhopřádného bavlníku.⁹⁶

Jan Špaček nepopisuje ve svých pamětech cestu do Indie a k Perskému zálivu. Tyto historky jsou zachyceny pouze v knize *Cesta* od J. Pavlíka. Při výpravě do Indie je to návštěva přítele, lékaře a společný lov na tygra. Cesta k Perskému zálivu je také čistě cestopisná záležitost, o politice či práci zde není zmínka. Pravděpodobně zde působí schopnosti J. Pavlíka a síla jeho fantazie. Současné bádání není schopno tato fakta pramenně doložit.

Dobrodružství v Afghánistánu, popisované na jiném místě této práce, ovšem není také zaznamenáno jinde, než v knize *Cesta*, přesto existují alespoň dva obrazy v držení jeho praneteře.

Příběh s konzervami oslího sádla je jedním z těch, na kterých se dá usuzovat na povahu Jana Špačka. Je natolik atypický, že snad odhaluje i pohnutky následující události. Dle dvou svědectví orální historie přišel do Brna na adresu jeho sestry Rudolfiny poštou balík z Íránu. V průběhu, ale spíše hned na počátku⁹⁷ druhé světové války, byla tato událost jistě nezapomenutelná. Balík byl otevřen kontrašpionážní službou Abwehr a bylo přiloženo také potvrzení o nezávadnosti zásilky. Obsahoval konzervy oslího sádla, které zaslal „strýc Jeník“ rodině. Pravděpodobně se mělo jednat o gesto pomoci, náhlé vzplanutí pocitu potřeby pomoci někomu drahému, kdo je v nouzi. Oba svědci popisují shodně, jak zásilka zapůsobila. Praneteř Vlasta se vyjádřila slovy: „Něčím takovým by si moje máti ani boty nenamazala“. Její bratr Gustav si vzpomíná, že sádlo bylo žluklé a nikdo z rodiny nepochopil smysl tohoto gesta, které bylo zařazeno do souboru jiných, podobných aktivit jejich „strýce Jeníka“.⁹⁸

Podobné chování projevuje Špaček v dopise z Teheránu své manželce a dceři. Rozepisuje se o budoucnost, kdy se mu jistě bude lépe dařit a on bude moci poslat nějaké peníze pro dceru na studia. Není známo, že by kdy něco poslal. Jediný dar své jediné dceři, který je doložený, je fotografie z roku 1927, kterou při své návštěvě v Československu nechal zhotovit u firmy Rafael v Brně.

V dopise z Teheránu datovaného 29.1.1936 psal své sestře Vlastě několik sdělení a celý dopis je koncentrací všech možných problémů, které ve svém životě měl, ale nezdá se, že by je řešil. Dával přednost své práci tam, kde se právě nalézal a pravděpodobně i své službě ve prospěch lidstva, kterou zřejmě považoval za poslání. Hned v úvodu se svěřuje, že mu bylo velice milé poslední psaní od rodičů, neboť se na něj „tatínek nezlobí“.⁹⁹ Také zde Jan Špaček píše o zaslání dárků, konkrétně náramků, které poslal do Čech po nějakém známém. Poněkud násilně zdůrazňuje, že vše zařídila teta Katy a zároveň ji označuje za výbornou ošetřovatelku, bez které by nepřežil různé nemoci. Vzhledem k tomu, že prodělal malárii, tyfus a paratyfus se jistě pečovatelská hodila, ale z této a dalších poznámek se zdá, že využívá různé příležitosti k ospravedlnění svého vztahu ženatého muže a přítelkyně. Následně zval svou sestru Vlastu, učitelku s bídným platem, která sotva přežívala, v létě na prázdniny do Persie. Kdo by tyto

⁹⁶ Tyto informace pochází z knihy *Cesta* od J. Pavlíka, která se nachází v kartonu a z popisu na zadní straně fotografie.

⁹⁷ GILBERT, Martin: *Dějiny dvacátého století, 1900-1933*, svazek I., Praha 2005, passim. Archiv Škody Plzeň. Po obsazení Íránů Sověty a Angličany, v srpnu 1941, byly kontakty s protektoriátem přerušeny. Po tomto datu se také znemožnila korespondence mezi Škodovými závody a teheránskou afilací.

⁹⁸ Při prověřování možnosti zaslat balík z Íránu do protektoriátu mi sdělil pan prof. Jan Kuklík, že tato možnost skutečně existovala, neboť se jednalo o „státy tzv. nikoliv nepřátelské“.

⁹⁹ Podle svědků orální historie však jeho tatínek po vsi povídal každému, kdo o to stál, o svém nezdárném synovi něco zcela opačného.

náklady uhradil není známo, Jan Špaček zřejmě ne. Dalším jeho přáním bylo opět pracovat, něco zašetrřit a poslat dceři Malvínce, aby mohla vystudovat alespoň jeden rok školy. Závěrem je pozdrav a také nesrdečnější pozdravení od Katy. I jinde se vyskytuje popis zásluh tety Katy o věci, které mohl vyřídit sám. Tyto části dopisu jsou poněkud strojené a mají podobu manipulace s fakty a určitého přikrašlování.

K některým příběhům je však třeba přistupovat opatrně, a to z hlediska doby, kdy se udály, času, po který se lidé neviděli a kvůli vzdálenostem, které se dnes nejeví tak značné. Zde je takým případem zaslání léků a šicího stroje a léků z Egypta, prostřednictvím velvyslanectví v Káhiře, pokusu o zapojení Československého červeného kříže do takové služby. Viděno optikou dnešních dnů se to může jevit podivné až směšné, ale v té době měl např. šicí stoj úplně jinou cenu a léky na konci války taktéž.¹⁰⁰

¹⁰⁰ MZM, fond S, karton SF K4/SF K 5. Dopis č.j.170/45 24.1.1945 delegáta ČSČK na hlavičkovém papíře Velvyslanectví Československé republiky. Doporučují Janu Špačkovi, aby stroj daroval nebo zapůjčil Červenému kříži a ponechal na něm též, jak s léky naloží. Nebyl ještě konec války a posílat tyto věci z Egypta do Československa prostřednictvím ČSČK byl poněkud nerealizovatelný nápad. Na více místech v korespondenci jsou odkazy na Červený kříž, ale také jsou zde informace o problémech s konkrétní pomocí ČSČK. Jediným výsledkem byla jedna malá půjčka, později upomínaná. Působení Červeného kříže v období druhé světové války by zřejmě bylo samostatnou kapitolou, nikoliv nezajímavou.

9. Egypt a Palestina

Jana Špačka jsme opustili prakticky ve chvíli, kdy se na jeho vojenském dotazníku objevil záznam, že „odjel se svou ženou do Caira“, aby vstoupil do jugoslávské armády. Toto datum bylo 26.8.1944. Zda jeho další cesty byly vedeny někým jiným v ideologickém zájmu, nebo to byly důvody osobní, se nedá přesně určit. V Egyptě se zřejmě ocitl brzy po odjezdu z Teheránu, odkud odejeli s výpravou 68 Jihoslovanů.¹⁰¹

Po příjezdu 40 Čechoslováků se měl k těmto připojit a bylo mu oznámeno, že nebude z tábora propuštěn, pokud nebude mít zaměstnání. V lednu mu vyslanec J. Šejnoha oznamuje, že se pokouší o vyřízení jeho cesty do Habeše. Pokus o odjezd do Addis Abeby organizovaný z Egypta se nevydařil a sám Špaček to přičítá jeho zadržení Angličany a následné věznění na Sinaji. Ve svých vzpomínkách popisuje, že byl prověřován a odhalen jako komunista. Jeho další působení tím mělo být ztíženo.

Po kontaktu pracovníka utečeneckého tábora Unrry v El-Arish sděluje ministerstvo pro veřejné práce, že mu nemůže dát zatím žádnou odpověď.¹⁰² Z kampu se pokoušel pomocí dopisování do Palestiny, kde byla továrna Škoda a do Káhiry na Vyslanectví, získat vízum pro cestu do Palestiny. Podle dochovaných dopisů šlo vše velmi pomalu, i povolení na desetidenní dovolenou do Káhiry bylo vyřizováno více než dva měsíce.

Velmi zajímavý je dopis vyslanectví Československé republiky v Egyptě.¹⁰³ Obsahuje sdělení, že podnik Škoda v Palestině nemá možnost zaměstnat české občany. Ředitel Inž. F. Roch, na kterého se Jan Špaček paralelně obrátil, připouští možnost fiktivního zaměstnání, z důvodu zdravotního stavu manželky a potřeby přesunu do Palestiny. Ředitel měl prohlásit, že by tak učinit mohl, pokud by nevznikly Škodovce náklady. Generální konzulát nechce ovšem v této věci figurovat, neboť nemůže žádat o víza na základě fiktivního příslibu. Žádost o půjčku řeší odkazem na Československý Červený Kříž. Pokud byl Špaček skutečně aktivní ve zpravodajské činnosti ve prospěch světového komunismu, je na této příhodě zajímavé srovnání lidského postoje ředitele Škodovky a chladného úředního postoje vyslanectví. V případě akceptování Špačkova prosebného tónu by z vlasteneckých a humanitárních důvodů nevědomky umožnili agentovi cizí mocnosti pokračovat v jeho práci.¹⁰⁴

Dle dopisu z Jeruzaléma z 2.2.1946 měl Špaček při odjezdu osm velkých kufrů, které musel neustále opatrovat a obával se o jejich osud při zaslání do ČSR. Shromažďoval určité orientální předměty a zboží, které měl v úmyslu později doma prodávat a žít z těchto prostředků. Otevřeně zde vyjadřuje obavy z nuceného prodeje pod cenou, neboť odjezd se stále odkládal. Proto žádá opakovaně o půjčky naše zastupitelství a Červený kříž. Později, když je upomínán o vrácení, se k tomuto nemá a zahrnuje věřitele řadou důvodů, typických pro dlužníka v nové situaci.¹⁰⁵

Z dopisu psaného 2.2.1946 z Jeruzaléma lze zjistit, že problém dostat se z kampu UNRRA byl v tom, že Jan Špaček a Kateřina Vlasteličicová byli zapsáni na jedné listině spolu s Jihoslovany a s těmi měli jet dále do „Jižní Afriky“, kam se jim naprosto nechtělo.

¹⁰¹ MZM, fond S, karton SF K4/SF K 5. Dopis Vyslanectví Československé republiky v Egyptě čís. 2430/44 ze dne 3.10.1944., opis, B. Špačkovi, camp Al-Arish, Sinaj

¹⁰² MZM, fond S, karton SF K4/SF K 5. Dopis Empire of Ethiopia, Ministry of public Works, Highways department, Addis Abeba, 6.6.1945, zasláný na adresu J. Špaček Refugee Camp, El Arish, Egypt.

¹⁰³ MZM, fond S, karton SF K4/SF K 5. Dopis č.j. 610/45 ze dne 9.3.1945 odeslaný z Káhiry.

¹⁰⁴ MZM, fond S, karton SF K4/SF K 5. Z několika dokumentů je možno pochopit zájem J.Špačka o řešení situace po skončení druhé světové války. Pravděpodobně zde hrál roli zdravotní stav. Potvrzují to dvě lékařská potvrzení na které se také Špaček odvolává, když žádá o víza do Palestiny. Jeho rozhodnutí pro návrat mohlo být ovšem ovlivněno také nemožností se dostat do států, o které se pokoušel. První zmínka o návratu do ČSR se objevuje v dopise, který Špaček psal z Jeruzaléma své sestře Vlastě. Je datován 2.2.1946 (tedy 1946). Do té doby žádal pouze víza do Jeruzaléma, ale důvod odjezdu neuváděl.

¹⁰⁵ MZM, fond S, karton SF K4/SF K 5. V reemigračním dotazníku uvádí, že měl příjem z výpomoci čl.státu v době pobytu v Palestině 2000,- Kč měsíčně.

Stěžuje si na nezáměr repatriační komise a na skutečnost, že pro ně neudělali nic až nakonec museli z kempu uprchnout.

Přitom první dotazník z Jeruzaléma zaslala repatriační komise prostřednictvím káhirského Vyslanectví 13. dubna 1945 a dopisem ze dne 9.7.1945 jim oznamuje na adresu UNRRA Campu, že jejich „pasy byly odeslány k vyznačení palestinských víz Československé repatriační misi pro Střední Východ v Jerusalémě“. V srpnu opětovně požaduje Egyptská legace potvrzení o očkování a potvrzuje zaslání fotografií, přičemž potvrzuje předložení pasů k vyznačení víz na Britském generálním konzulátu.

Otázkou je, jak se mohli Jan Špaček a Katharine Vlasteličicová vzít 11.4.1945 v Jerusalémě, když ještě v listopadu 1945 neustále urgovali víza do Palestiny. Tuto okolnost a nejasnost vysvětluje jednak dopis o udělení dočasného víza pro Jana Špačka a Katy do Palestiny, omezené do 23. února 1945, jednak anglicky psaná stížnost Jana Špačka na International Red Cross. V tomto dopise se zmiňuje o dvou již vykonaných cestách do Palestiny. Dokonce úředník UNRRA v dopise ze dne 5.1.1945 „považuje za zbytečné“, aby se na něj Špaček obracel se žádostí zařízení cesty do Palestiny, když dle sdělení pracovníka Campu v Al-Arish, již v Palestině dvakrát byl.¹⁰⁶

Dochovalo se potvrzení s datem 8.4.1945, vystavené na jméno Jana Špačka, že se zúčastnil pouti ke svatému hrobu v Jerusalémě. Tisk je anglický, ale jméno a razítko jsou řecká, zřejmě byl se svou nastávající ženou tři dny před svatbou na pouti organizované pravoslavnou církví. Ještě 12.12.1945 podávají oba žádost o vízum č. 2098 a 2099 na Consulat Général du Liban á Jerusalem. V žádosti je uvedeno, že na dobu dvou měsíců. Zda měli zájem o pobyt v Libanonu, nebo o jiný způsob návratu do ČSR, není známo.

V Palestině Špaček spolupracoval s židovskou politickou organizací „Irgun di zvei“ (na jiném místě píše název organizace v podobě Tegun di zvei).¹⁰⁷ Podle dochovaných materiálů nelze úplně přesně zrekonstruovat důvody přechodů přes hranici a pohyb Jana Špačka mezi Egyptem a Palestinou, zvláště když tradičně rád upravuje skutečnosti a fakta. Sám je nazývá ilegální činností. V pamětech popisuje své politicko-zpravodajské působení mezi místními obyvateli a také „v blízkém lágru královských vojáků Jugoslávie“.

Do tohoto období, tedy konce roku 1945 a počátku roku 1946, je třeba zařadit věznění Jana Borise Špačka v Rafě. Podle poznámek v pamětech přecházel ilegálně hranice zřejmě několikrát. Při jednom z přechodů byl zadržen a uvězněn Angličany. Jeho totožnost byla zjišťována a sám píše ve svých pamětech, že byl odhalen jako komunista. Ve věznici byl dva nebo tři měsíce a poté onemocněl nebo nemoc předstíral. Z nemocnice v Nuseiratu¹⁰⁸ uprchl, jak sám popisuje, pomocí spřátelených beduinů, kteří jej odvezli na velbloudech do Haify. V Palestině Jan Špaček žil v kybucech, jmenovitě v Masarykově, kde také potkal Čechoslováky a mezi nimi svého známého z Turecka, pana Tavrovského.¹⁰⁹

¹⁰⁶ MZM, fond S, karton SF K4/SF K 5. V této nedatované, anglicky psané stížnosti, která se dá podle obsahu přibližně zařadit na konec roku 1945, píše Jan Špaček mimo jiné, že byl donucen k přesunu do campu v El Arish i když byl na cestě do spojenecké armády a jeho žena připravena jako ošetřovatelka s vlastními léky. Také zde píše, že byl nucen jezdit nelegálně do Palestiny pro léky pro svou ženu. Ve svých pamětech tyto nepovolené cesty popisuje jako ilegální činnost ve prospěch revolučního hnutí.

¹⁰⁷ Zřejmě má být Irgun Zvai, Irgun Zwei, nebo Irgun Zvai Leumi, také Hagana Leumi, vojenská složka organizace Hagana, anglickými úřady řazená k teroristickým. Vyhledávání skutečných názvů je poněkud obtížné, často jsou Špačkem psány v různých dokumentech různě a poněkud volně až foneticky. Zvláště turecké a perské místopisné názvy potom čini potíže.

¹⁰⁸ Palestina, Pásmo Gazy, židovská osada obklopená palestinskými vesnicemi. Později vyklizena v rámci jednostranného stahování Židů z oblasti.

¹⁰⁹ MZM, fond S, karton SF K4/SF K 5. Paměti a vzpomínka Jana Špačka. V době jeho pobytu v Turecku, kdy pracoval ve výzkumném ústavu, se dostavila delegace židovské komunity s požadavkem pomoci při vysetí velkých ploch, které by byly dle nového zákona odebrány státem, kdyby nebyly obdělány. Získaná úroda, semenný materiál byl poté prodáván do židovských kybuců v Palestině.

Při jedné z povolených či nepovolených cest do Palestiny se Jan Špaček konečně oženil se svou dlouholetou přítelkyní, Katharinou Vlasteličicovou.¹¹⁰

Z Palestiny se manželé Špačkovi dostali do Evropy lodí, kterou vypravovala U.N.R.R.A.¹¹¹ Dopisem 1000/46 byli vyzváni repatričním oddělením konzulátu, aby se dostavili k registraci 7.-9.března 1946 a to do kanceláří organizace v Jeruzalémě. Nesplnění výzvy by znamenalo odepření dalších sociálních podpor a veškeré úhrady následných nákladů. Právě dlouhý pobyt v EL Arish, utracení našetřených peněz a vlastní úhrada cesty jsou předmětem dlouhodobých stížností Jana Špačka na nespravedlnost světa vůči jeho osobě. Dožadoval se půjček, aby nemusel prodávat své věci, ale ty později odmítal vrátet. Dožadoval se také úhrady repatriace, zaštiťoval se snahou pomoci vlasti v těžké době a řadil se mezi válečné uprchlíky. Je pravděpodobné, že sám věřil tomu, že stát je povinen uhradit náklady jeho návratu po dlouhých letech dobrovolného pobytu v zahraničí, když už se k němu konečně rozhodl. Ve svých pamětech uvádí, že repatriaci si museli hradit sám, protože je UNRRA odmítla s tím, že uprchli z kampu v El Arish ilegálně do Palestiny.

V roce 1947 žádal Jan Špaček formou reemigračního zápisu č.148 o úhradu nákladů na repatriaci ve výši 32.000,- Kč a nakonec obdržel 5.000,-Kč jako částečnou úhradu vzhledem k jeho situaci a zdravotnímu stavu manželky.¹¹²

Zdravotní stav manželky, odmítnutí jeho osoby ve více státech, a vyšetřování a věznění anglickými úřady měly zřejmě za následek ukončení dosavadních aktivit a ve svých 58 letech se Jan Boris Špaček vrátil do vlasti. Jeho první manželka zemřela již v roce 1942 a také jeho matka již nebyla naživu. Nevíme, jak se moc na něj těšila jeho dcera Malvína, kterou za třicet dva let jejího života viděl maximálně několik dnů či týdnů. Je ale známo, že spolu celkem dobře vycházeli, i když se nedalo čekat, že by jí byl schopen prostálé útrapy vynahradit.

¹¹⁰ MZM, fond S, karton SF K4/SF K 5.Oddací list-Certificate of marriage z 11.4.1945 No. A 1435, podepsáno reverendem Hermesem Kohoutem. Jako svědci jsou zapsáni Christof Margiokich a Antonio Conti. Svědectví je tu ale ještě jedno.

¹¹¹ MZM, fond S, karton SF K4/SF K 5.Československý generální konsulat v Jeruzalémě, Palestina, konzul J. Novák, potvrzuje 19.3.1946, že jsou zařazeni jako repatrianti na vlastní náklady. Jejich pasy byly československé a měly čísla 525160 a 225053.

¹¹² MZM, fond S, karton SF K4/SF K 5. Rozhodnutí ministerstva zdravotní péče ze dne 21.zář 1949, J.zn. VIIa-4444-5/9-49-16

10. Zpět v ČSR

10.1 lodí do Francie

Cesta J. Špačka a jeho choti z Palestiny do ČSR vedla přes Francii. Zde se oba manželé hlásili v kanceláři Československé repatriační mise v Paříži.¹¹³

Následujícího dne odcestovali vlakem až do Brna. Příjezd do republiky je v jeho průkazu datován 16.4.1946.¹¹⁴ Jeho návrat byl pro rodinu samozřejmě událostí, ale vzhledem ke všem okolnostem jeho dlouhé nepřítomnosti, stálým problémům s nesplacenými dluhy a především pro jeho „toulavé boty“ a radikální bolševickou povahu, nebyl jeho pobyt zde, v rodině živnostníků, lékařů a úředníků, mimořádně oslavován. Snad jen děti, které neviděly celé roky čokoládu a exotické ovoce, byly z jeho příjezdu nadšený, neboť je dovezl z Francie s sebou. Brzy také přišel únor 1948 a doba po něm. Jeho názory na řešení politické situace často děsily i samotné komunisty. Zde se dostal Jan Špaček po dlouholetém boji ve prospěch socialismu a komunismu konečně po únoru 1948 do prostředí, o kterém snil a o které usiloval.

Další popis životních osudů Jana Špačka je již poněkud mimo hlavní cíl této práce. Jeho snaha o pomoc pracujícím v boji proti buržoasii měla být po únoru 1948 již naplněna. Jak se cítil v prostředí, kde nežil více než tři desítky let? Jak se pohyboval v prostředí, které opustil za Rakousko-Uherska, nezažil první republiku a neprožil zde ani druhou světovou válku?

První zaměstnání po návratu do vlasti nastoupil Jan Špaček v Lednici, kde byl šlechtitelský ústav. Avšak pro velké množství komárů, kteří se zde vyskytovali a při bodnutí v jeho těžce zkoušeném organismu vyvolávali slabou malárii, musel místo opustit.

Dalším zajímavým pokusem o zúročení jeho letité praxe byla žádost o přidělení uvolněných nemovitostí po vystěhovaných Němcích. Vlastní Špačkova žádost není k dispozici, ale je dochováno několik dokumentů včetně příloh žádosti. Je zvláštní, že byl veden jako reemigrant ze SSSR a 31.3.1948 mu byla formou zápisu předána nemovitost č.8 v Hradci okr. Šternberk. Následně začal Jan Špaček hospodařit na přidělených pozemcích. Takovou možnost měl naposledy před více než 30 lety, kdy jejich malý rodinný statek skončil likvidací. Zaplacený účet za sadbu ve výši téměř 20.000,- Kč vyjasňuje strukturu hospodaření a také schopnost úhrady. Co se z jeho plánů nezdařilo, zda byl problém v něm, nebo v okolnostech, není známo. Faktem však je, že již 1.10.1948 mu sděluje Osídlovací komise ministerstva zemědělství, že přiděl nemovitosti byl zrušen z důvodu „nedostatečného hospodaření.“¹¹⁵

Lhůta k vystěhování byla manželům Špačkovým stanovena do 1.11.1948. Tedy za půl roku hospodaření se dočkal ohodnocení, které naznačuje buď jeho neschopnost vést samostatnou jednotku se všemi problémy s tím spojenými, nebo zde byl jiný problém, o kterém nic bližšího nevíme.

S jednou výjimkou, v roce 1954, kdy pracoval jako zemědělský expert Krajského národního výboru, byl celá léta zaměstnán ve státním podniku Ingstav. Do společnosti nastoupil ještě v roce 1947, kdy stavební firma Markvart byla ještě soukromá a po znárodnění a začlenění do státního podniku Ingstav si zde vydělával na živobytí až do svých 78 let.

¹¹³ MZM, fond S, karton SF K4/SF K 5. Záznam č.4930 ze dne 11.4.1946. Je zde vyznačen další transport, ten kterého se mají zúčastnit, na 12.4.1946.

¹¹⁴ MZM, fond S, karton SF K4/SF K 5. Registrační průkaz č. 785657. Do evidence v Praze byl zapsán 17.4.1946 a Národním výborem Zemského hl.města Brna dne 29.4.1929.

¹¹⁵ MZM, fond S, karton SF K4/SF K 5. Zrušení zápisu o správě a užívání č.j. 995/049 z 31.3.1948, dopis č.j.293-0/48.

10.2 politické aktivity v ČSR

Do politiky se po návratu do ČSR zařadil pouze jako řadový komunista v uliční organizaci. Z žádného zdroje informací, které byly pro tuto práci použity, není ani náznakem patrné, že by stál o nějaké politické funkce, nebo že by o ně usiloval. Žádným způsobem nevyčítal svému okolí, že by snad byly málo oceněny jeho staré zásluhy. Zůstal ovšem tím rebellem, který nebere v úvahu jemné finesy politiky či diplomacie. Dle svědectví orální historie mu brněnští komunisté říkali : „Nechod' nám na ty schůze soudruhu Špačku, ty nám to tam všechno rozvracíš“. Napovídá to o jistých diferencích mezi místními komunisty, kteří tak nejvýše obsadili v roce 1948 svoje závody jako ozbrojená milice a mezi tímto radikálem, prošlým revolucí v té nejkrutější podobě a zvyklého jít do všeho s nadprůměrnou razancí. Jeho prasynovec, svědek orální historie také vypověděl, že když vyprávěl běžným členům strany v místě bydliště své názory na politiku a způsoby radikálního řešení, „vstávaly jim vlasy hrůzou na hlavě“. Doba a prostředí zřejmě žádali něco jiného.

V brněnských novinách Rovnost a v závodním časopise Ingstavu Rozběh se Špačkovo jméno objevuje hlavně při výročích jeho narozenin. Články o něm jsou ale zkreslené a politicky upravená skutečnost zapadá do dobové atmosféry.

Z celé řady dostupných informací lze usuzovat, že Jan Špaček byl spíše tím drobnějším, praktickým bojovníkem, přesvědčeným o nutnosti změny. Evidentně nebyl politickým myslitelem, který by viděl věci v širších souvislostech. Se svou malou úlohou ve velkých dějinách byl evidentně spokojen. Tento názor snad potvrzuje i skutečnost, že po svém návratu nebyl zapojen ve vyšší politice, zřejmě neměl tento zájem a také nebyl zájem o něj, o jeho názory z „jiného světa“.

Jan Špaček se angažoval při různých výročích, kdy psal články do Rudého práva, ale text mu byl upravován, případně mu bylo sděleno, že rukopisy přišly pozdě. Není to jenom jeho již nedostatečnou znalostí českého jazyka, ale důvodem byl spíše jeho přímočarý a radikální bolševický postoj. Jeho poznámky jsou často psány nespisovnou češtinou s četnými překlepy. Jiné dokumenty, např. dopisy do redakce Rudého práva, jsou zřejmě psány někým jiným podle jeho diktátu. Po dlouhých letech strávených v zahraničí ovládal v různém stupni 8 jazyků, ale česky již nikdy správně nemluvil, ani nepsal.

10.3 poslední věci

V posledních letech svého života bojoval Jan Špaček za zvýšení svého velmi nízkého důchodu, který byl díky započtení pouhých 17 let praxe vyplácen ve výši 480,- Kč měsíčně. Jeho navýšení věnoval hodně úsilí a pomoci dopisů na stranické orgány a orgán sociálního a důchodového zabezpečení dosáhl zvýšení na částku 600,- Kč. V závěru svého žití těžce nesl nevděk světa, pro který tolik, dle svého mínění, udělal. Ve svých žádostech a přiložených životopisech uvádí důvody různé, ale hlavně zdůrazňuje ilegální činnost pro SSSR, své finanční příspěvky na naši armádu v zahraničí a celoživotní práci pro světový komunismus. Nemá však téměř žádné doklady, kterými by tuto činnost doložil a tak podle potřeby různě upravuje životní údaje ve svých žádostech o zvýšení důchodu.

Jan Špaček zemřel 22. 12. 1967. Po jeho smrti psala jeho sestra Antonie na všechny stupně stranického aparátu stížnosti, že se komunisté zachovali nehezky, když tomuto člověku, který se zasloužil o socialismus a komunismus, nedali ani pořádný důchod a ani mu nepřišli na pohřeb. Korespondence s orgány strany a ručně psané poznámky jsou dosti obsáhlé, plné výčitek a nevděku. Vysoké škole zemědělské darovala literaturu a vzorky z Orientu a psala na různé instituce, aby se všichni dozvěděli, že Jan Špaček zemřel.

Osobně neměla komunistický režim v lásce, ale v jeho případě udělala výjimku. Byl to přece její bratr, proto si vytvořila svůj vlastní obraz, ve kterém byl člověkem, který udělal

velice mnoho pro světový komunismus. Tento obraz, později poněkud zmatený, předávala dál až téměř do svých 96 dožitých let. Antonie Říhová shromáždila dostupné materiály a prodala je do Dělnického muzea za 2.500,- Kč (doklad 2/83). Rodina jí to vyčetla a dodnes se domnívá, že dokumenty do muzea darovala. Ještě několik let urgovala vystavení materiálů o Janu Špačkovi v muzeu¹¹⁶ pro poučení mladé generace. Nikdy k tomu však nedošlo. O radikální názory revolucionáře Jana Špačka už nikdo nestál. Nehodily se do tohoto prostředí ani do nové doby.

Na spodní okraj žádosti o zvýšení důchodu napsala jeho sestra Antonie propisovací tužkou tento text: „Zemřel 22.12.1967. V lednu 1968 po kremaci došlo zvýšení jeho důchodu o Kč 200,- měs. Nedočkal se ho“. V ručně psaném bloku poznámek uvádí, že na jeho pohřeb mu komunisté neposlali ani kytíčku za 1,- Kč. Po jeho smrti se pohádaly Špačkovy sestry s jeho bytnou, se kterou žil po úmrtí Katy, o náklady a vyřízení pohřbu. Vzájemně se obviňovaly ze zadržování dokladů a přeli se o výherní vkladní knížku, aby se spolu následně přestaly úplně stýkat. Rozepří pozůstalých okolo jeho skromného majetku se Jan Špaček naštěstí nedočkal. Poslední věci nakonec zařizovala právě jeho sestra Antonie a neteř Vlasta. Antonie Říhové si do svých poznámek zapsala: „Mužům od pece dáno Vlasta a já po Kč 10,-“

¹¹⁶ MZM, fond S, karton SF K4/SF K 5. Dopis zaslaný do Dělnického muzea, datovaný dnem 12.4.83

Závěr

Směs zápisků Jana Špačka, nalezené dokumenty a svědectví orální historie, tvoří soubor, který není vždy průhledný, často je plný náznaků a obsahuje informace, které se vzájemně popírají. Není zřejmé, zda je to utajování skutečností, tedy zamlčování některých informací, nebo naopak naznačování něčeho dalšího, s cílem vyvolat dojem, že se dělo mnohem víc. Jinými slovy, vytváření obrazu o sobě samém.

Jan Boris Špaček a neustálé problémy, to bylo spojení, které se vytvořilo již v době jeho mládí a do konce života nezaniklo. Celý jeho život byl nabitý představami, pokusy o realizaci nevšedních plánů, prosazováním názorů o kterých byl přesvědčen, že jsou správné. Poněkud mu ale unikaly některé běžné věci, jako byla starost o rodinu a včasné splácení četných dluhů.

Když v roce 1967 zemřel a já, jako mladý hoch, zavedl s mou babičkou řeč na téma jeho dobrodružného života, vyňala ze skříně velkou černou knihu a k mému úžasu přečetla vložený tam dopis. Mimo jiné zde stálo: „Sedím v tureckém vězení pro dluhy. Prosím, pošlete mi nějaké peníze, vše vám brzy vrátím“. Citace z orální historie může být trochu zkreslena, ale na podstatě to nic nemění. Kniha, ze které byl dopis vyjmut, byla knihou dluhů, které vedla rodina. Byly zde zapsány částky, které příbuzní složili, kolik za něj kdy zaplatili, kdy mu poslali peníze, když byl v nouzi. V dějinách nic nového, revoluci musí vždy někdo financovat. Hledat odpovědnost k vlastní rodině u revolucionáře, který spěchá spasit svět, by bylo zřejmě naivní.

Jan Boris Špaček se nedočkal ani politických změn roku 1968, ani srpnových událostí téhož roku. Nedočkal se ani zvýšení svého nízkého důchodu, o kterém se domníval, že je nespravedlivý vzhledem k jeho zásluhám o budoucnost lidstva. Zůstalo po něm ale docela slušné množství dokumentů s možností další dohledat, což není úplně obvyklé u lidí, kteří se do velkých dějin významně nezapsali. Lze v nich listovat, studovat je a snažit se pochopit, co jej vedlo k činům, které tvořily jeho život. Pochopit, zda to tak bylo či ne. Zda upravoval skutečnosti více či méně. Kdy říkal pravdu a kdy ne. Ale nakonec, proč by také měl?

Seznam použité literatury:

- ARON, Raymond: Historie XX. Století, Praha 1999
- FASORA Lukáš., HANUŠ Jiří, MALÍŘ Jiří: Člověk na Moravě 19. století, Brno 2008
- GILBERT, Martin: Dějiny dvacátého století, 1900-1933, svazek I., Praha 2005
- GILBERT, Martin: Druhá světová války, Praha 2006
- KŘÍŽEK, Jaroslav: Jaroslav Hašek v Revolučním Rusku, Praha 1957
- HUNTINGTON, Samuel, P. : Střet civilizací, Praha 2001
- KACHLÍK, Antonín: Jak se narodil Švejk a zemřel Hašek, Praha 2003
- MORAVCOVÁ, Dagmar, BĚLINA, Pavel., PEČENKA, Marek: Kapitoly z dějin mezinárodních vztahů 1914-1941, Praha 1994
- NÁLEVKA, Vladimír: Světová politika ve 20.století, I.díl, Praha 2000
- NOVÁK, Matěj: Rusofilské a procarské tendence v československém zahraničním odboji. In: Historický obzor, 13, 2002, č.7/8, s. 175-181
- NOVÁK, Miroslav: Komunismus a fašismus, Praha 2002
- PAVLÍK, Josef: Cesta, Brněnský večerník, 1967
- PEROUTKA, Ferdinand: Budování státu, část první, Praha 1934
- PEROUTKA, Ferdinand: Budování státu, část druhá, Praha 1934
- PIPES, Richard: Dějiny ruské revoluce, Praha 1998
- RYCHLÍK, Jan: Dějiny Bulharska, Praha 2000
- ŠVANKMAJER, Milan a kol: Dějiny Ruska, Praha 2004
- UHLÍŘ, Dušan: Anály ze Spálené ulice, Praha 1979
- VANĚK, Miroslav a kol.: Orální historie: Metodické a „technické“ postupy, Olomouc 2003
- VANĚK, Miroslav a kol: Naslouchat hlasům paměti: Teoretické a praktické aspekty orální historie, Praha 2007
- WAIISOVÁ, Šárka: Mezinárodní organizace a režimy, Plzeň 2008

Seznam pramenů

1. Archiv bezpečnostních složek MV Praha, materiály odeslány do NA Praha
2. Archiv Mendelovy zemědělské a lesnické univerzity, neúspěšné hledání
3. Archiv města Brna, fondy Z1, A 1/3
4. Archiv ministerstva vnitra Praha, neúspěšné,
5. Archiv ministerstva zahraničních věcí Praha, fondy I.-IV.
6. Archiv společnosti Škoda Plzeň, získány materiály z VHÚ Praha
7. Archiv Vysokého učení technického Brno
8. Městské muzeum Bystřice nad Pernštýnem, neúspěšné hledání
9. Ministerstvo obrany -Vojenská kontrarozvědka a Zpravodajská správa GŠ, neúspěšné
10. Moravské zemské muzeum Brno, fondy S a T
11. Moravský zemský archiv Brno, fond B 26
12. Národní archiv Praha-Chodovec, fond 225
13. Obecní úřad Štěpánov nad Svratkou, neúspěšné hledání
14. Okresní archiv Žďár nad Sázavou, fond 1173
15. Velvyslanectví České republiky v Moskvě, neúspěšné hledání
16. Vojenský historický archiv Praha, sb.37
17. Vyšší hospodářská škola Bystřice nad Pernštejnem, archiv školy
18. Archiv FSB Moskva, fondy NKVD, pro značnou náročnost nedokončeno
19. Rossijskij gosudarstvennyj vojennyj archiv Moskva, pro značnou náročnost nedokončeno

Seznam příloh

1. Horní foto. Fotografie Jana Špačka, kterou si nechal pořídit v dubnu roku 1927 v Brně v atelieru firmy Rafael.. Dochovaly se dva kusy. V Moravském zemském muzeu je ta, kterou věnoval své dceři Malvině po třináctiletém setkání. Druhá fotografie se nachází u Špačkovy prarodiny, Vlasty T., která podala orální svědectví.

Dolní foto. Fotografie Jana Špačka, pořízená po roce 1929, kdy se jeho sestra Rudolfína provdala za Augustina Hendrycha. Špaček používal rusismy, jako je změna H na G velmi často, zřejmě následek čtrnáctiletého pobytu v Rusku.

2. Horní foto. Špačkova druhá manželka Katharina Vlasteličicová. Podle záznamu na rubu fotografie byla pořízena v turecké Ankaře.

Dolní foto. Jan Špaček v Rusku. Fotografie zaslána v dopise. Po jeho uvěznění mu byl zabaven veškerý majetek. V Moravském zemském muzeu se nachází pouze dva dokumenty z tohoto období.

3. Horní foto. Jan Špaček na stavbě železnice v Bulharsku. Zaměstnán u firmy Šurupov.

Dolní foto. Jan Špaček při odjezdu z Bulharska. Na rubu fotografie je napsáno, že se jednalo o nucený odjezd.

4. Jan Špaček na stavbě silnice v Ahwazu v Íránu. Zde působil jako stavbyvedoucí v úseku zpracování železobetonu.

Dolní foto. Jan Špaček s přáteli při kouření vodní dýmky. Na rubu fotografie je uvedeno, že se jim „zachtělo tohoto blaha“.

5. Potvrzení vydané Špačkovi bulharskou železniční správou.

6. Horní část. Průkaz Československého klubu v Íránu, vydaný Janu Špačkovi v roce 1943.

Dolní část. Navštívenky, které jsou označeny šiframi. Měly sloužit k identifikaci při setkání s řídicími pracovníky Špačkovy ilegální činnosti.

7. Část pracovní smlouvy, kterou Jan Špaček uzavřel jako kontraktor s firmou Škoda v teheránu (Société Irannienne Skoda). Jednalo se o opravy asfaltových střech justičního paláce.

8. Dopis, který zaslal Janu Špačkovi do utečeneckého tábora v El Arish pracovník ministerstva veřejných prací z Addis Abeby v roce.

Jan Boris Špaček. Fotografie z roku 1927, z doby krátkého pobytu v ČSR, pouze několik dnů po vyhoštění ze SSSR, kde byl odsouzen k trestu smrti.

Foto Jana Špačka, které zaslal v dopise své sestře Rudolině Hendrychové. Text na rubu fotografie: „Drahým Gendrychovcům“. Zřejmě pořizeno v Turecku.

**Druhá manželka Jana Špačka Katharina Vlasteličicová.
Fotografie pořízena v turecké Ankaře.**

Jan Boris Špaček. Foto z doby pobytu v Rusku v letech 1914-1927.

Jan Špaček (druhý zleva) na stavbě železnice v Bulharsku, konec 20. let 20. století.

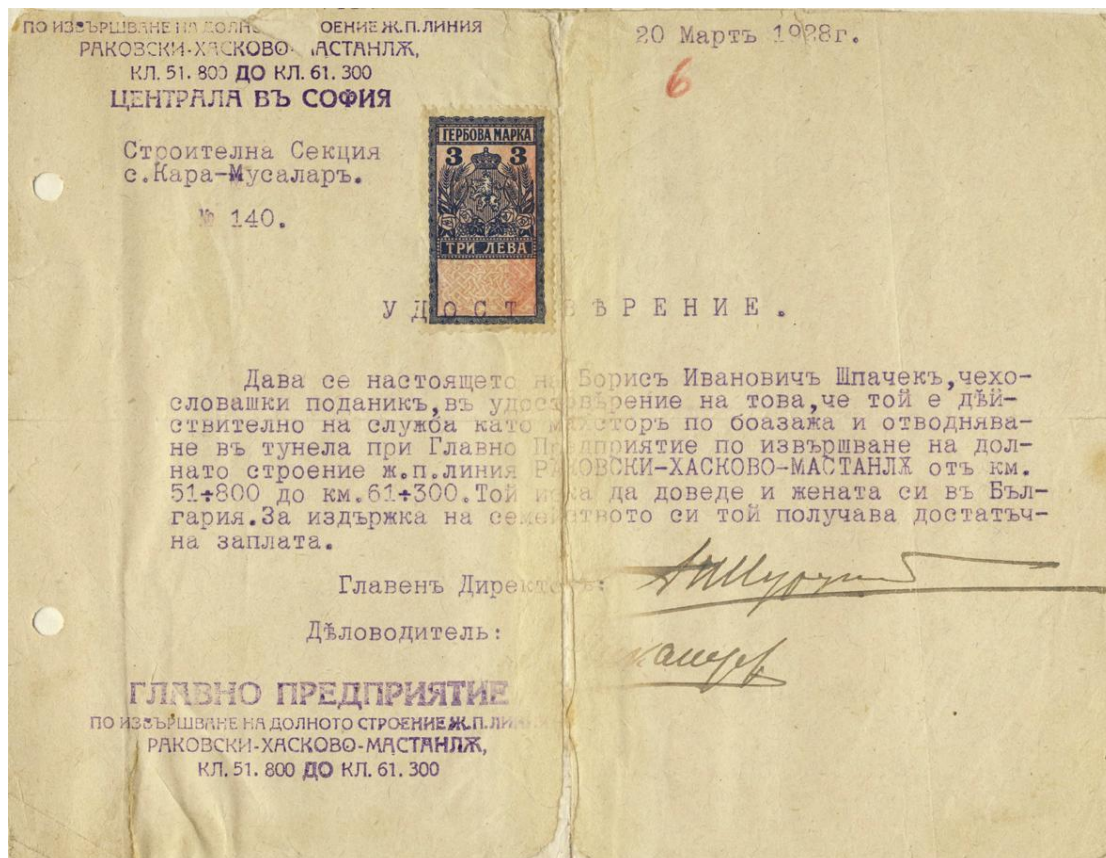
Jan Špaček v roce 1929. Text na rubu fotografie: „Před nuceným odjezdem z Bulharska“.

Jan Špaček na stavbě sila v Ahwazu (Írán). Polovina 30. let 20. století.

Jan Špaček (zcela vpravo) s přáteli v Turecku. Foto zřejmě souvisí s jeho poznámkami o hašiši a opiu.

Potvrzení vydané Janu Špačkovi hlavní správou výstavby železnice Rakovski-Chaskovo-Mastanljz. Bulharsko 1928.

Členský průkaz Československého klubu v Íránu Jana Špačka z roku 1943.

Navštívenky, doplněné šiframi, které měly souviset s ilegální prací Jana Špačka.

شماره دفتر ساختمان - خان دادگستری - ۴۵۴۹
تهران روز ۳ شهریور ۱۳۲۳ - ۱۹۴۴ - ۱۹۴۵ - ۱۳۲۰

شرکت ایرانی شکودا
تهران
شماره تلفن ۵۴۵۹
نشانی تلگرافی - شکوداورکس - تهران
شرکت سهامی که به شماره ۲۸۵ ثبت رسیده است

مقام وزارت دارائی
اداره مالیات بر درآمد
تهران

موضوع: مالیات بر درآمد آقای اسپاچک.

مختصراً خاطر عالیه را مستحق می‌دارد که آقای اسپاچک طبق پیمان شماره ۳۹۲۸ مورخ ۱۰ آذر ۱۳۴۳ به سرای مبلغ ۴۰۰۰۰ ریال (چهل و یک هزار و شصت و شش ریال) بسمت مقاطعه کار مشغول کار بوده است. خواهشمند است مالیات متعلقه‌ای که آقای نامبرده بسالا می‌بایستی بپردازد تعیین فرمائید. بنا تقدیم احترامات فاعله

No. J.P. 4539/Ok/Gr
Teheran, le 24.7.1944/2.5.1323

MINISTÈRE DES FINANCES
Administration d'impôt sur revenu
T e h r a n .

Ré.: Impôts sur revenus de
M. SPACHEK.

Messieurs,
Nous portons à votre connaissance que M. SPACHEK a travaillé en qualité de tâcheron à la construction du Palais de Justice, selon contrat No. 3928 du 30.8.1943, pour le montant de Rls. 41.660,-- (quaranteunmille sixcentsoixante)

Nous vous prions d'établir la somme que le prénommé doit verser à titre d'impôts du chef du contrat ci-haut.

Agrées, Messieurs, nos salutations très distinguées.

CONSTRUCTION DU PALAIS
DU MINISTÈRE DE LA JUSTICE
S K O D A

Pracovní smlouva Jana Špačka se společností Sociétés Iraniene Skoda Teheran, uzavřená na opravy střech justičního paláce. Írán 1944.

EMPIRE OF ETHIOPIA
MINISTRY OF PUBLIC WORKS
HIGHWAYS DEPARTMENT
--oOo--

Addis Ababa
June 6, 1945

Mr. Boris Spaiek
El Arish Refugee Camp
E G Y P T

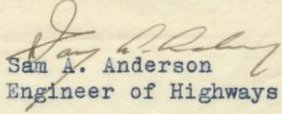
Dear Sir:

Your letter of application for a position in the Public Works Department has been received.

Recently I have been in correspondence with Mr. R. J. Youdin, Acting Director, Repatriation Division, M. E. O. regarding certain personnel that possibly could be used here in Ethiopia. I would suggest that you contact Mr. Youdin in an effort to get on that list of available engineers.

Until such list is received I am not in a position to give you a definite answer on your application.

Yours faithfully

Sam A. Anderson
Chief Engineer of Highways

Dopis zaslaný Janu Špačkovi z Etiopie pracovníkem ministerstva veřejných prací.

Příloha č. 8